

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**«Το Σύμφωνο Τουρκίας –Λιβύης υπό το πρίσμα του
Διεθνούς Δικαίου»**

Γεωργία Μαρίνου

Υποβληθείσα στη Σχολή Κοινωνικών Επιστήμων, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών σε μερική εκπλήρωση των απαιτήσεων για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Τίτλου Σπουδών στις «Διεθνείς Σχέσεις, Στρατηγική και Ασφάλεια» στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.

Ιανουάριος, 2020

Copyright © Γεωργία Μαρίνου, 2020.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό.

Η έγκριση της διατριβής από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ονοματεπώνυμο Φοιτήτριας: Γεωργία Μαρίνου

Τίτλος Μεταπτυχιακής Διατριβής: «Το Σύμφωνο Τουρκίας-Λιβύης υπό το πρίσμα του Διεθνούς Δικαίου»

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ' αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε την 1^η Φεβρουαρίου 2021 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων: Γρηγόριος Τσάλτας, Καθηγητής Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας, Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος και Διεθνούς Δικαίου της Ανάπτυξης, Πρύτανης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Παντελής Σκλιάς, Καθηγητής Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας, Πρύτανης του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Μερσίλεια Αναστασιάδου, Διδάσκουσα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Υπεύθυνη Δήλωση

Η Γεωργία Μαρίνου, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Το Σύμφωνο Τουρκίας – Λιβύης υπό το πρίσμα του Διεθνούς Δικαίου», αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Η Δηλούσα

Γεωργία Μαρίνου

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην εξέταση του τουρκολιβυκού «*Μνημονίου Συνεννόησης σχετικά με την Οριοθέτηση των Θαλάσσιων Περιοχών Δικαιοδοσίας στην Μεσόγειο Θάλασσα*» υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου της θάλασσας και των διεθνών συνθηκών. Ειδικότερα, επιχειρείται η σύνδεση της εν λόγω συμφωνίας με την έξαρση του τουρκικού αναθεωρητισμού στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Παράλληλα, εξετάζονται τα ποικίλα νομικά προβλήματα που προκύπτουν από τη σύναψη του, ιδίως η νομική του φύση, η προβληματική διαδικασία σύναψης του (λόγω μη κύρωσης του από το λιβυκό Κοινοβούλιο), ο παράλογος (απουσία θαλασσίων συνόρων μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης) και παράνομος χαρακτήρας του περιεχομένου του (παράβλεψη των δικαιωμάτων των ελληνικών νησιών σε θαλάσσιες ζώνες) και η αντίθεση του στους κανόνες περί οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών. Ειδικά όσον αφορά το δίκαιο οριοθέτησης, επισημαίνεται ότι η εργασία εστιάζει, κυρίως, στην ανάλυση της ύπαρξης νησιών, της αρχής της μη-αποκοπής και της παρουσίας τρίτων κρατών ως «σχετικών περιστάσεων» που δύνανται να επηρεάσουν τη διαδικασία οριοθέτησης. Για τους σκοπούς της εν λόγω ανάλυσης, αξιοποιήθηκαν μέθοδοι ποιοτικής έρευνας, συμπεριλαμβανομένης της «ανάλυσης κειμένων» (Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969 και Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982), της «ανάλυσης περιεχομένου» (ηλεκτρονικές πηγές, εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία διακεκριμένων θεωρητικών, επιστημονικά άρθρα κ.α.) και της «μελέτης περίπτωσης» (αποφάσεις διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων που έχουν συμβάλει στην εφαρμογή, ερμηνεία και κωδικοποίηση κανόνων διεθνούς δικαίου).

Λέξεις κλειδιά: τουρκολιβυκό Μνημόνιο, διεθνές δίκαιο συνθηκών, διεθνές δίκαιο θάλασσας, οριοθέτηση θαλασσίων ζωνών, υφαλοκρηπίδα, ΑΟΖ, νησιά.

Abstract

The present study focuses on the examination of the Turkish-Libyan «*Memorandum of Understanding on Delimitation of the Maritime Jurisdiction Areas in the Mediterranean*», in the light of the international law of the sea and the law of treaties. In particular, it is attempted to link this Memorandum with the rise of Turkish revisionism in the Eastern Mediterranean region. At the same time, the study examines the various legal problems arising from its conclusion, including its legal nature, the problematic process of its conclusion (given the fact that it was not ratified by the Libyan Parliament), the irrational (absence of maritime borders between Turkey and Libya) and illegal nature of its content (disregard for the rights of the Greek islands in maritime zones) and its opposition to the rules on the delimitation of maritime zones. With regards to the law of maritime delimitation, the present study focuses on the examination of the existence of islands, the principle of non-cut off and the presence of third states as "relevant circumstances" that may affect the delimitation process. For the purpose of this analysis, qualitative research methods have been used, including "text analysis" (Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969 and United Nations Convention on the Law of the Sea of 1982), "content analysis" (online sources, newspapers, journals, books of distinguished theorists, scientific articles, etc.) and "case studies" (decisions of international courts which have contributed to the application, interpretation and codification of international law).

Keywords: Turkish-Libyan Memorandum, law of treaties, international law of the sea, maritime delimitation, continental shelf, EEZ, islands.

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όσους συνέβαλλαν στην εκπόνηση της.

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου, αξιότιμο κ. Γρηγόριο Τσάλτα, Καθηγητή Διεθνούς Δικαίου της Θάλασσας, Διεθνούς Δικαίου του Περιβάλλοντος και Διεθνούς Δικαίου της Ανάπτυξης και Πρύτανη του Παντείου Πανεπιστημίου, για την επιστημονική του καθοδήγηση, τις υποδείξεις του και τη συνεχή του υποστήριξη κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής εργασίας.

Τέλος, θα ήθελα εκφράσω τις ευχαριστίες μου και την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένεια μου και τον σύντροφο μου, για όλη τη στήριξη και την κατανόηση τους κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	iv
Abstract.....	v
Ευχαριστίες.....	vi
Συντομογραφίες.....	x
1. Εισαγωγή.....	1
2. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση.....	3
Κεφάλαιο 1ο. Οι πολιτικές διαστάσεις του τουρκολιβυκού Μνημονίου: η έξαρση του Νεοθωμανισμού και τα γεωπολιτικά παιχνίδια της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο.....	3
1.1. Το Δόγμα Νταβούτογλου και η άνοδος του Νεοθωμανισμού.....	3
1.2. Το ενεργειακό παιχνίδι στην Ανατολική Μεσόγειο: οι περιφερειακές συμμαχίες και τα νέα σχήματα συνεργασίας ως απάντηση στον τουρκικό αναθεωρητισμό.....	4
Κεφάλαιο 2ο. Οι νομικές πτυχές του τουρκολιβυκού Μνημονίου: η νομική του φύση και η διαδικασία σύναψης του υπό το φως του διεθνούς δικαίου των συνθηκών.....	8
2.1. Η νομική φύση του τουρκολιβυκού Μνημονίου: διεθνής συνθήκη ή έγγραφο με πολιτική βαρύτητα;.....	8
2.1.1. Η θέση των κρατών, της διεθνούς θεωρίας, της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969 και της νομολογίας σχετικά με την ονομασία μίας συμφωνίας.....	8
2.1.2. Η ερμηνεία του τουρκολιβυκού Μνημονίου σύμφωνα με τις ρυθμίσεις της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969.....	10
2.2. Η διαδικασία σύναψης διεθνών συνθηκών υπό το φως της Σύμβασης της Βιέννης του 1969.....	12
2.3. Η προβληματική διαδικασία σύναψης του τουρκολιβυκού Μνημονίου και η εξέταση της ακυρότητας του.....	14
2.3.1. Η παραβίαση του εσωτερικού δικαίου της Λιβύης αναφορικά με τη διαδικασία σύναψης του Μνημονίου.....	14

2.3.2. Η παραβίαση των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου αναφορικά με την αρμοδιότητα συννομολογήσεως συνθηκών ως σχετικός λόγος ακυρότητας του Μνημονίου.....	15
--	----

Κεφάλαιο 3ο. Οι νομικές πτυχές του τουρκολιβυκού Μνημονίου: οι ρυθμίσεις περί οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών και η αντίθεση τους στο διεθνές δίκαιο της θάλασσας.....	19
---	-----------

3.1. Ο παράλογος χαρακτήρας της οριοθέτησης ελλείπει θαλασσίων συνόρων μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης.....	20
---	----

3.2. Η αντίθεση της συμφωνίας με το διεθνές δίκαιο οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών.....	20
---	----

3.2.1. Ο εθιμικός χαρακτήρας της εφαρμογής της αρχής της μέσης γραμμής στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ.....	22
--	----

3.2.2. Οι «σχετικές περιστάσεις» υπό το φως της διεθνούς θεωρίας και νομολογίας: η σημασία των νησιών κατά τη διαδικασία οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών.....	23
--	----

3.2.3. Η ύπαρξη τρίτων κρατών στη θαλάσσια περιοχή προς οριοθέτηση ως «σχετική περίσταση».....	27
---	----

3. Μεθοδολογία Έρευνας.....	29
------------------------------------	-----------

4. Συμπεράσματα.....	32
-----------------------------	-----------

5. Επίλογος.....	37
-------------------------	-----------

Βιβλιογραφία.....	39
--------------------------	-----------

Παραρτήματα.....	44
-------------------------	-----------

Παράρτημα Α: Το κείμενο του τουρκολιβυκού «Μνημονίου Συνεννόησης σχετικά με την Οριοθέτηση των Θαλάσσιων Περιοχών Δικαιοδοσίας στην Μεσόγειο Θάλασσα».....	46
---	----

Παράρτημα Β: Χάρτης: Τα σημεία των υποτιθέμενων θαλασσίων συνόρων μεταξύ Τουρκίας-Λιβύης.....	50
--	----

Παράρτημα Γ: Χάρτης Υπόθεσης «Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας, Γερμανία κ. Δανίας και Ολλανδίας», ΔΔΧ, 1969.....	51
---	----

Παράρτημα Δ: Χάρτης Υπόθεσης «Θαλάσσια Οριοθέτηση στην περιοχή μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen», ΔΔΧ, 1993.....	52
---	----

Παράρτημα Ε: Χάρτης Υπόθεσης «Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Μαύρη Θάλασσα, Ρουμανία κ. Ουκρανίας», ΔΔΧ, 2009.....	53
---	----

Παράρτημα ΣΤ: Χάρτης Υπόθεσης «Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Καραϊβική Θάλασσα και στον Ειρηνικό Ωκεανό, Κόστα Ρίκα κ. Νικαράγουας», ΔΔΧ, 2018.....	54
Παράρτημα Ζ: Χάρτης Υπόθεσης «Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά, Νικαράγουα κ. Κολομβίας», ΔΔΧ, 2012.....	55
Παράρτημα Η: Χάρτης Υπόθεσης «Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά μεταξύ Νικαράγουας και Ονδούρας στην Καραϊβική Θάλασσα», ΔΔΧ, 2007.....	56
Παράρτημα Θ: Χάρτης Υπόθεσης «Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά μεταξύ Καμερούν και Νιγηρίας» , ΔΔΧ, 2002.....	57

Συντομογραφίες

ΑΟΖ	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΔΔΔΘ	Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας
ΔΔΧ	Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΙΕΝΕ	Ινστιτούτο Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης
κ.α.	και άλλα
κ.λ.π	και λοιπά
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
παρ.	παράγραφος
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σελ.	σελίδα
Σύμβαση Βιέννης 1969	Σύμβαση Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969
Σύμβαση ΔΘ	Σύμβαση των ΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982
Τουρκολιβυκό Μνημόνιο	Μνημόνιο Συνεννόησης σχετικά με την Οριοθέτηση των Θαλάσσιων Περιοχών Δικαιοδοσίας στην Μεσόγειο Θάλασσα
EastMed	Eastern Mediterranean Maritime Ltd
et al.	et alii (και λοιποί)
FIR	Flight Information Region
ICJ	International Court of Justice
ITLOS	International Tribunal for the Law of the Sea
p.	page

para.	paragraph
PCIJ	Permanent Court of International Justice
TANAP	Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline
TAP	Trans Adriatic Pipeline
UN	United Nations

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, η Ανατολική Μεσόγειος έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον της διεθνούς κοινότητας, καθώς αποτελεί το επίκεντρο σοβαρών πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων. Από τη μία πλευρά, η ανακάλυψη υδρογονανθράκων έχει συμβάλει στη μετατροπή της περιοχής σε μία ενεργειακή σκακιέρα, πάνω στην οποία κινούνται, με ιδιαίτερη προσοχή, όλοι οι γεωπολιτικοί περιφερειακοί παίκτες. Από την άλλη πλευρά, η εν λόγω περιοχή μαστίζεται από ποικίλα προβλήματα, όπως η συνεχής αύξηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών ροών προς τα ευρωπαϊκά κράτη και η πολιτική αστάθεια τόσο στο εσωτερικό των αραβικών κρατών όσο και στις μεταξύ τους σχέσεις. Στα προβλήματα αυτά έρχεται να προστεθεί και η επιθετική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, η οποία φαίνεται να επιδιώκει την ανάδειξη της σε περιφερειακό ηγεμόνα, μέσα από μία σειρά λεονταρισμών και συνεχών καταπατήσεων του διεθνούς δικαίου. Η πρόσφατη υπογραφή του τουρκολιβυκού *«Μνημονίου Συνεννόησης σχετικά με την Οριοθέτηση των Θαλάσσιων Περιοχών Δικαιοδοσίας στην Μεσόγειο Θάλασσα»* φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή την άποψη, καθώς αντίκειται σε σημαντικές διατάξεις τόσο του διεθνούς δικαίου της θάλασσας όσο και του διεθνούς δικαίου των συνθηκών.

Συνεπώς, σκοπός της παρούσας μελέτης είναι, καταρχάς, η συνοπτική παρουσίαση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, έτσι ώστε να εξεταστούν οι επιδιώξεις και τα συμφέροντα που κρύβονται πίσω από το τουρκικό παιχνίδι των διεκδικήσεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Σε δεύτερη φάση, αναλύονται τα νομικά ζητήματα που εγείρει το τουρκολιβυκό Μνημόνιο από πλευράς διεθνούς δικαίου. Πιο συγκεκριμένα, θα αναλυθεί η φύση του εν λόγω κειμένου (δηλαδή αν πρόκειται για νομικά δεσμευτική συνθήκη), όπως και η διαδικασία σύναψης του, με σκοπό την εξέταση της ακυρότητας του.

Συν τοις άλλοις, η εργασία θα εστιάσει στο δίκαιο οριοθέτησης των θαλασσιών ζωνών, όπως αυτό έχει διαμορφωθεί τόσο εθιμικά και συμβατικά όσο και μέσα από τη νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, προκειμένου να εξεταστεί ο τρόπος οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ) μεταξύ Λιβύης και Τουρκίας. Ειδικότερα, έμφαση θα δοθεί στα στάδια οριοθέτησης, τα οποία έχουν κωδικοποιηθεί -σε σημαντικό βαθμό- μέσα από ποικίλες αποφάσεις του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης (ΔΔΧ), καθώς και στο ρόλο που διαδραματίζει η ύπαρξη νησιών, η αρχή της μη-αποκοπής και η παρουσία τρίτων κρατών ως «σχετικές περιστάσεις» που λαμβάνονται υπόψιν κατά τη διαδικασία οριοθέτησης.

Αδιαμφισβήτητα, η ανάλυση των προαναφερόμενων ζητημάτων είναι ύψιστης σημασίας για τη χώρα μας, καθώς το τουρκολιβυκό Μνημόνιο εντάσσεται στην ευρύτερη αναθεωρητική πολιτική της Τουρκίας, μία πολιτική που εγκαινιάστηκε τη δεκαετία του 1970. Πράγματι, το 1973, έκαναν την εμφάνιση τους οι πρώτες διεκδικήσεις σε βάρος της ελληνικής υφαλοκρηπίδας. Ακολούθως, το 1974, η τουρκική προκλητικότητα κορυφώθηκε με την κατάληψη του βορείου τμήματος της Κύπρου και τις πρώτες αμφισβητήσεις του εύρους του ελληνικού εθνικού εναερίου χώρου (1975). Εν συνεχεία, ακολούθησε μία σειρά από νέες αμφισβητήσεις, η οποία συνεχίζεται μέχρι σήμερα και περιλαμβάνει την αμφισβήτηση του κυριαρχικού δικαιώματος της χώρας μας να επεκτείνει την αιγιαλίτιδα ζώνη της μέχρι τα 12 ναυτικά μίλια, της ελληνικής κυριαρχίας επί αρκετών νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, των θαλάσσιων συνόρων, των αρμοδιοτήτων που ασκεί η Ελλάδα στο FIR Αθηνών, των αρμοδιοτήτων της Ελλάδας στις περιοχές ευθύνης της για θέματα έρευνας και διάσωσης κ.λ.π.

Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν, λοιπόν, καθίσταται σαφές ότι το Τουρκολιβυκό σύμφωνο συμπληρώνει τον καμβά των τουρκικών διεκδικήσεων. Για το λόγο αυτό, η εξέταση του υπό το φως του διεθνούς δικαίου θεωρείται απαραίτητη, αφού παραβλέπει το - συμβατικά και εθιμικά- αναγνωρισμένο δικαίωμα των ελληνικών νησιών σε υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ. Επιπλέον, η αναγκαιότητα αναφοράς στο εν λόγω θέμα έχει ως στόχο να αναδείξει και τη διαφοροποιημένη στάση της ελληνικής πλευράς, δεδομένου ότι η χώρα μας είναι αυστηρώς προσηλωμένη στην ανάγκη σεβασμού του διεθνούς δικαίου και δεν επιλέγει να απαντήσει στην τουρκική προκλητικότητα με αντίστοιχες παράνομες ενέργειες. Τουναντίον, πάγια θέση της Ελλάδας αποτελεί η ειρηνική επίλυση των διαφορών μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών επί τη βάση του διεθνούς δικαίου. Η διαφορά περί οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας, η οποία υφίσταται μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας, δεν δύναται να διευθετηθεί με λεονταρισμούς και προκλήσεις, αλλά μόνο με γνώμονα το σεβασμό του διεθνούς δικαίου.

2. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Κεφάλαιο 1ο. Οι πολιτικές διαστάσεις του τουρκολιβυκού Μνημονίου: η έξαρση του Νεοθωμανισμού και τα γεωπολιτικά παιχνίδια της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο.

1.1 . Το Δόγμα Νταβούτογλου και η άνοδος του Νεοθωμανισμού.

Η υπογραφή του τουρκολιβυκού Μνημονίου συνδέεται άμεσα με την προσκόλληση της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας στο στόχο ανάδειξης της χώρας σε περιφερειακό ηγεμόνα, σύμφωνα με το Δόγμα του «στρατηγικού βάθους» του Αχμέτ Νταβούτογλου¹. Σύμφωνα με τον τελευταίο, η Τουρκία είναι μία «κεντρική δύναμη» που διαθέτει πολλές, διαφορετικές ταυτότητες. Με άλλα λόγια, αποτελεί ένα γεωπολιτικό κέντρο μεταξύ Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, το οποίο θα πρέπει να εκμεταλλευθεί τόσο το ιστορικό (ένδοξο παρελθόν της οθωμανικής αυτοκρατορίας) όσο και το γεωγραφικό του βάθος (στρατηγική γεωγραφική θέση και μεγάλη έκταση χώρας) προκειμένου να διεκδικήσει τον δικό του αυτόνομο ρόλο στο διεθνές σύστημα (Γρηγοριάδης, 2010). Οι συγκεκριμένες απόψεις, όπως καταγράφονται στο έργο του «*Το στρατηγικό βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας*», είχαν ως αποτέλεσμα να θεωρηθεί ως ο κυριότερος εκφραστής του Νεοθωμανισμού στη σύγχρονη εποχή.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Νταβούτογλου δεν επεδίωκε την αναβίωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά τη διεκδίκηση ενός παγκόσμιου στρατηγικού ρόλου με τη χρήση μέσων «ήπιας» και όχι «σκληρής» ισχύος. Για το λόγο αυτό, θεωρούσε ότι η κουλτούρα, ο πολιτισμός, οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, η οικονομική ευρωστία, το κύρος και οι ιστορικοί δεσμοί της Τουρκίας με τα γειτονικά κράτη αποτελούν αξίες που δύνανται να προωθήσουν την ευημερία και τη συνεργασία στην ευρύτερη περιοχή (Πολυδώρου, 2012, σελ. 22-25).

Βεβαίως, τις τελευταίες δεκαετίες, η επιθετική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας αποδεικνύει τη μεταστροφή της προς τον αυταρχισμό και τη χρήση μεθόδων «σκληρής» ισχύος: το στρατιωτικό πραξικόπημα του 2016, οι στρατιωτικές επεμβάσεις στο Ιράκ (2017-2020), στη Συρία (2016-2020) και στη Λιβύη (2020), η ρητορική των απειλών προς την

¹ Ο Αχμέτ Νταβούτογλου είναι Τούρκος πολιτικός, πρώην διπλωμάτης και ακαδημαϊκός. Υπηρέτησε ως Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας στο διάστημα 2009-2014, ενώ από το 2014 έως το 2016 ανέλαβε το αξίωμα του Πρωθυπουργού. Οι περισσότερες από τις θέσεις του αναφορικά με την εξωτερική πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει η χώρα του και τη θέση που πρέπει να διεκδικήσει στο διεθνές σύστημα αποτυπώνονται στο βιβλίο του «*Το στρατηγικό βάθος. Η διεθνής θέση της Τουρκίας*». Η ακαδημαϊκή του καριέρα σε συνδυασμό με την πολιτική του πορεία και την επιρροή των έργων του στη χάραξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είχε ως αποτέλεσμα να συμπεριληφθεί το 2012 στη λίστα του περιοδικού *Time* για τα «Πρόσωπα με τη Μεγαλύτερη Επιρροή Παγκοσμίως».

Ελλάδα και την Κύπρο, αποτελούν ορισμένα μόνο παραδείγματα του τουρκικού αναθεωρητισμού (Μακούσης, 2020). Συνεπώς, η ανάγκη ανάδειξης της σε περιφερειακό ηγεμόνα φαίνεται να έχει λάβει μία διαφορετική τροπή σε σχέση με όσα πρεσβεύει το προαναφερθέν Δόγμα. Πράγματι, η τουρκική ηγεσία καθιστά, πλέον, φανερή την επιθυμία της να ασκήσει επιρροή πέραν των συνόρων της Τουρκίας, χρησιμοποιώντας και μεταλλάσσοντας τις ιδέες περί Νεοθωμανισμού του Νταβούτογλου: η «Γαλάζια Πατρίδα» ενσαρκώνει τον διακαή της πόθο να δημιουργήσει τον δικό της ζωτικό χώρο, μία νέα μορφή «Lebensraum» στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου (Συρίγος, 2020).

1.2 . Το ενεργειακό παιχνίδι στην Ανατολική Μεσόγειο: οι περιφερειακές συμμαχίες και τα νέα σχήματα συνεργασίας ως απάντηση στον τουρκικό αναθεωρητισμό.

Βάσει των όσων προαναφέρθηκαν, εύλογα προκύπτει το εξής ερώτημα: από που πηγάζει το αυξανόμενο ενδιαφέρον της γειτονικής μας χώρας για την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, ένα ενδιαφέρον συνοδευόμενο από απειλές χρήσης βίας και κατάφωρες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου; Η αλήθεια είναι ότι, τα τελευταία χρόνια, η Ανατολική Μεσόγειος έχει αναδειχθεί σε σημαντικό ενεργειακό κόμβο, ιδίως μετά την ανακάλυψη πλούσιων κοιτασμάτων υδρογονανθράκων, όπως το κοίτασμα φυσικού αερίου «Zor» στα θαλάσσια σύνορα Ελλάδας, Κύπρου και Αιγύπτου και τα κοιτάσματα φυσικού αερίου που ανακαλύφθηκαν στη Λεκάνη της Λεβαντίνης το 2010 (Στυλιανός, 2015). Έτσι, η ενεργειακή αναβάθμιση της περιοχής έχει μεταβάλει σημαντικά το γεωπολιτικό και γεωοικονομικό τοπίο, συμβάλλοντας στη δημιουργία νέων σχημάτων συνεργασίας και συμμαχιών, αλλά και στην όξυνση του ανταγωνισμού μεταξύ των περιφερειακών παικτών (Φαλτάιτς, 2018).

Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα συνεργασίας αναφέρονται η μετατροπή του φόρουμ «EastMed Gas» σε διεθνή οργανισμό, με τη συμμετοχή της Ελλάδας, Αιγύπτου, Κύπρου, Ιταλίας, Ιορδανίας και του Ισραήλ και με στόχο την κατασκευή του υποθαλάσσιου αγωγού EastMed, ο οποίος θα μεταφέρει φυσικό αέριο από την λεκάνη της Λεβαντίνης προς την Ευρώπη, διά μέσου της Κρήτης και της Ηπειρωτικής Ελλάδας (Η Καθημερινή, 2020)· η υπογραφή συμφωνιών οριοθέτησης της κυπριακής ΑΟΖ με το Ισραήλ, τον Λίβανο και την Αίγυπτο (Κυπριακή Δημοκρατία-Υπουργείο Ενέργειας, Εμπορίου και Βιομηχανίας, 2020)· η απόφαση της κυπριακής κυβέρνησης να παραχωρήσει άδειες εκμετάλλευσης υδρογονανθράκων σε ενεργειακούς κολοσσούς, όπως η «Exxon Mobil» και «Noble Energy» (Ελλης, 2017)· το σχέδιο δημιουργίας ενός δικτύου ηλεκτρικών διασυνδέσεων μεταξύ Ισραήλ, Κύπρου και Ελλάδας (EuroAsia Interconnector, 2019, σελ.2) κ.λ.π.

Αδιαμφισβήτητα, τα προαναφερόμενα παραδείγματα συνεργασίας αναδεικνύουν, από την μία πλευρά, την προσπάθεια των περιφερειακών κρατών να καλύψουν τις ενεργειακές τους ανάγκες και, από την άλλη πλευρά, την ανάγκη δημιουργίας ενός κοινού μετώπου απέναντι στις αναθεωρητικές δυνάμεις της περιοχής, ιδίως της Τουρκίας. Συνεπώς, πρόκειται για συμμαχίες οικονομικού και πολιτικού προσανατολισμού: στην πρώτη περίπτωση, επιδιώκεται η κατοχύρωση της ενεργειακής ασφάλειας, δηλαδή της συνεχούς διαθεσιμότητας ενεργειακών πηγών σε προσιτή τιμή, ένας στόχος ζωτικής σημασίας για κράτη, όπως η Κύπρος και η Ελλάδα, τα οποία στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στις εισαγωγές ενέργειας (IENE, 2018, σελ. 9). στην δεύτερη περίπτωση, τίθεται ως κοινός στόχος η προστασία από την τουρκική προκλητικότητα.

Πράγματι, πίσω από την αναθεωρητική πολιτική της γειτονικής χώρας κρύβεται η προσπάθεια εκμετάλλευσης των ενεργειακών αποθεμάτων της Ανατολικής Μεσογείου, μία προσπάθεια που τοποθετείται χρονικά στη δεκαετία του 1970. Πιο συγκεκριμένα, το 1973, η τουρκική κρατική εταιρεία πετρελαίων χορήγησε άδειες για διεξαγωγή ερευνών επί της ελληνικής υφαλοκρηπίδας στο Ανατολικό Αιγαίο (Συρίγος, 2015, σελ. 96). Ακολούθως, το 1974, έστειλε το υδρογραφικό πλοίο «Τσανταρλί» στην ελληνική υφαλοκρηπίδα, συνοδευόμενο, μάλιστα, από 37 πολεμικά πλοία (Παπαδόπουλος, 2019).

Οι εν λόγω ενέργειες σύντομα συνοδεύτηκαν από μία ευρύτερη πολιτική διεκδικήσεων εις βάρος της χώρας μας, αποβλέποντας τόσο στη μεταβολή του εδαφικού status quo όσο και του νομικού καθεστώτος στον εναέριο και θαλάσσιο χώρο. Ενδεικτικά παρατίθεται η αμφισβήτηση του νόμιμου δικαιώματος της Ελλάδας να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα στα 12 ναυτικά μίλια, του εύρους του εθνικού μας εναέριου χώρου (10 ναυτικά μίλια), της ελληνικής κυριαρχίας επί νησιών στο Ανατολικό Αιγαίο, των θαλάσσιων συνόρων, των αρμοδιοτήτων που ασκεί η χώρα μας εντός του FIR Αθηνών και εντός της ζώνης ευθύνης της για θέματα έρευνας και διάσωσης, καθώς και της απαίτησης για αποστρατιωτικοποίηση των ελληνικών νησιών του Ανατολικού Αιγαίου (Ελληνική Δημοκρατία-Υπουργείο Εξωτερικών, 2021).

Βεβαίως, επισημαίνεται ότι οι προαναφερόμενες αμφισβητήσεις προωθούνται με πρακτικές που αντίκεινται στους κανόνες του διεθνούς δικαίου, όπως για παράδειγμα με την απειλή πολέμου σε περίπτωση επέκτασης της ελληνικής αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 ναυτικά μίλια (το λεγόμενο «casus belli»), με καθημερινές παραβιάσεις του εθνικού εναέριου χώρου από τουρκικά μαχητικά αεροσκάφη, όπως και με την αποστολή τουρκικών ερευνητικών πλοίων, όπως το «Oruc Reis», σε περιοχές εντός της ελληνικής υφαλοκρηπίδας (Κωστίδης, 2020).

Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι, πίσω από την τουρκική προκλητικότητα, κρύβεται η επιθυμία της γειτονικής χώρας να επεκτείνει τα όρια της δικής της υφαλοκρηπίδας στην Ανατολική Μεσόγειο, με απώτερο σκοπό την καλύτερη δυνατή εκμετάλλευση των πλούσιων αποθεμάτων υδρογονανθράκων. Σίγουρα, η εν λόγω επιθυμία εντείνεται και από το φόβο απομόνωσης που έχει καταβάλει την Τουρκία, εξαιτίας των ποικίλων σχημάτων συνεργασίας που προαναφέρθηκαν (Συρίγος, 2020).

Όντως, είναι γεγονός ότι η γειτονική μας χώρα έχει ενοχληθεί ιδιαίτερα από τις εξελίξεις στην περιοχή: η σχεδιαζόμενη κατασκευή του αγωγού EastMed, η προσέγγιση Ελλάδας-Κύπρου-Αιγύπτου-Ισραήλ, οι έρευνες της Κύπρου για υδρογονάνθρακες, γίνονται αντιληπτές από την Τουρκία ως ενέργειες που αποβλέπουν στον αποκλεισμό της από το ενεργειακό παιχνίδι που εκτυλίσσεται στην Ανατολική Μεσόγειο. Ακριβώς αυτή η ενόχληση είναι που οδήγησε την Τουρκία στην απόφαση να υπογράψει συμφωνία θαλάσσιας οριοθέτησης με τη Λιβύη.

Είναι γεγονός ότι, για ένα κράτος που αποτελεί σημαντικό κόμβο διαμετακόμισης φυσικού αερίου, έχοντας εμπλακεί εδώ και χρόνια στη διπλωματία των αγωγών με τεράστιες επενδύσεις (πχ TANAP, TAP) και αντιμετωπίζοντας, παράλληλα, μία αυξανόμενη εγχώρια ζήτηση για ενέργεια, η αδυναμία συμμετοχής σε περιφερειακές συμμαχίες και στα μεγαλεπήβολα σχέδια μεταφοράς φυσικού αερίου προς την Ευρώπη θεωρείται αδιανόητη (Akçapar, 2007, p. 47-48). Για παράδειγμα, η υλοποίηση του σχεδίου κατασκευής του αγωγού EastMed θα μετατρέψει την Ελλάδα σε περιφερειακό κόμβο ενέργειας, ενώ παράλληλα, αναμένεται να αναβαθμίσει την γεωοικονομική αξία της τόσο για την ΕΕ, όσο και για άλλους γεωπολιτικούς παίκτες, όπως οι ΗΠΑ (Mason, 2020). Μάλιστα, η απόφαση των ΗΠΑ να εγκρίνουν τη νομοθεσία EastMed Act αποδεικνύει τη σημασία της περιοχής για τα αμερικανικά συμφέροντα, αφού η κατασκευή του αγωγού θα συμβάλει, μεταξύ άλλων, και στην ενεργειακή απεξάρτηση της ΕΕ από τη Ρωσία (Σώκου, 2019).

Συνεπώς, η υπογραφή του τουρκολιβυκού Μνημονίου τη δεδομένη χρονική στιγμή, όταν δηλαδή η απομόνωση της Τουρκίας στο ενεργειακό μέτωπο αυξάνεται και τίθεται εκτός των συμμαχιών που έχουν διαμορφωθεί στην Ανατολική Μεσόγειο, δεν είναι καθόλου τυχαία (Φλουδόπουλος, 2019). Τουναντίον, πρόκειται για μία ενέργεια που εντάσσεται στον ευρύτερο καμβά των διεκδικήσεων της τουρκικής πλευράς, η οποία διεκδικεί εδώ και δεκαετίες την ενεργειακή πρωτοκαθεδρία στην ευρύτερη περιοχή, μέσα από συνεχείς λεονταρισμούς και παραβιάσεις των κανόνων του διεθνούς δικαίου. Η καταδίκη, όμως, του Μνημονίου από την ΕΕ, η οποία ανέστειλε τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις και καταδίκασε τις παράνομες δραστηριότητες της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο, καθώς και από

πολλά κράτη της διεθνούς κοινότητας, αποδεικνύει ότι τέτοιου είδους λεονταρισμοί όχι μόνο δεν είναι αποδεκτοί από τη διεθνή κοινότητα, αλλά, παράλληλα, αναμένονται να οδηγήσουν σε ακόμα μεγαλύτερη απομόνωση της Τουρκίας στο μέλλον (European Parliament, 2020, p.1-6). Όντως, η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι η Τουρκία ήταν η μοναδική χώρα που καταψήφισε πρόσφατα την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ για τους «*Ωκεανούς και το Δίκαιο της Θάλασσας*» (UN General Assembly, 2020), με την οποία αναγνωρίζεται κάθε χρόνο η οικουμενικότητα της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982 («Σύμβαση ΔΘ»).

Κεφάλαιο 2ο. Οι νομικές πτυχές του τουρκολιβυκού Μνημονίου: η νομική του φύση και η διαδικασία σύναψης του υπό το φως του διεθνούς δικαίου των συνθηκών.

2.1. Η νομική φύση του τουρκολιβυκού Μνημονίου: διεθνής συνθήκη ή έγγραφο με πολιτική βαρύτητα;

2.1.1. Η θέση των κρατών, της διεθνούς θεωρίας, της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969 και της νομολογίας σχετικά με την ονομασία μίας συμφωνίας.

Η υπογραφή του τουρκολιβυκού Μνημονίου εγείρει σοβαρά νομικά ζητήματα που εμπίπτουν στο πεδίο του διεθνούς δικαίου των συνθηκών. Συνεπώς, σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι η εξέταση του Μνημονίου υπό το πρίσμα του σχετικών κανόνων διεθνούς δικαίου, όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί τόσο εθιμικά όσο και συμβατικά μέσα από τη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969 («Σύμβαση της Βιέννης του 1969»), οι διατάξεις της οποίας κωδικοποιούν σε μεγάλο βαθμό κανόνες εθιμικού δικαίου.

Καταρχάς, λοιπόν, επισημαίνεται ότι η συμφωνία Τουρκίας-Λιβύης φέρει τον τίτλο «*Μνημόνιο Συνεννόησης σχετικά με την Οριοθέτηση των Θαλάσσιων Περιοχών Δικαιοδοσίας στην Μεσόγειο Θάλασσα*» (Παράρτημα Α). Επομένως, εύλογα προκύπτει το ερώτημα αν και κατά πόσον η εν λόγω συμφωνία θεωρείται νομικά δεσμευτική, δεδομένου ότι τόσο η πρακτική των κρατών όσο και η διεθνής θεωρία αντιλαμβάνονται διαφορετικά τη φύση αυτών των εγγράφων. Για παράδειγμα, η Μεγάλη Βρετανία θεωρεί ότι τα Μνημόνια Συνεννόησης χρησιμοποιούνται όταν κρίνεται σκόπιμο να μην αναληφθούν συγκεκριμένες υποχρεώσεις, ενώ, αντίθετα, οι ΗΠΑ έχουν συνομολογήσει τέτοια έγγραφα που τα θεωρούν νομικά δεσμευτικά (Αντωνόπουλος και Μαγκλιβέρας, 2017, σελ. 463-464).

Αντίστοιχα, στο επίπεδο της διεθνούς θεωρίας κυριαρχούν δύο βασικές απόψεις: πρώτον, τα Μνημόνια Συνεννόησης δεν έχουν νομικά δεσμευτικό χαρακτήρα, αφού τα κράτη χρησιμοποιούν τον όρο «συνθήκη» ή «συμφωνία» όταν επιθυμούν να δεσμευτούν νομικά από ένα κείμενο· δεύτερον, ο τρόπος με τον οποίο προσδιορίζουμε ένα κείμενο έχει ελάχιστη αποδεικτική αξία ως προς τη νομική δεσμευτικότητα του, καθώς υπάρχουν δεκάδες όροι που χρησιμοποιούνται (Αντωνόπουλος και Μαγκλιβέρας, 2017, σελ. 468).

Η Σύμβαση της Βιέννης του 1969 φαίνεται να επιβεβαιώνει τη δεύτερη άποψη, καθώς ορίζει ως διεθνή συνθήκη κάθε διεθνή συμφωνία σε έγγραφη μορφή, μεταξύ ενός ή περισσότερων κρατών και ενός ή περισσότερων διεθνών οργανισμών ή μεταξύ διεθνών οργανισμών, η οποία διέπεται από το διεθνές δίκαιο, είτε ενσωματώνεται σε ένα ή

περισσότερα κείμενα είτε όχι και ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο χαρακτηρισμό της (άρθρο 2). Με άλλα λόγια, η δεσμευτικότητα μίας συμφωνίας κρίνεται βάσει συγκεκριμένων προϋποθέσεων: πρώτον, απαιτείται η ύπαρξη διεθνούς «συμφωνίας», με την έννοια ότι παραπέμπει στη βούληση δύο ή περισσότερων μερών και, άρα, διαφοροποιείται από τις μονομερείς δικαιοπραξίες· δεύτερον, η συμφωνία πρέπει να συναφθεί από κράτη ή διεθνείς οργανισμούς· τρίτον, πρέπει να υπόκειται σε έγγραφο τύπο· τέλος, πρέπει να διέπεται από το διεθνές δίκαιο, δηλαδή να υπάρχει πρόθεση δημιουργίας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο (Bantekas and Papastavridis, 2017, p. 33).

Στο σημείο αυτό επισημαίνεται ότι η ανωτέρω άποψη, δηλαδή ότι η ονομασία ενός εγγράφου δεν επηρεάζει τη φύση του ως διεθνούς συνθήκης, επιβεβαιώνεται και από την νομολογία του ΔΔΧ. Για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Κατάρ-Μπαχρέιν* (2001), το ΔΔΧ έκρινε ότι τα «Πρακτικά» που υπογράφηκαν από τα δύο κράτη συνιστούσαν διεθνή συμφωνία: λαμβάνοντας υπόψιν το κείμενο των «Πρακτικών», αλλά και τις περιστάσεις υπό τις οποίες συντάχθηκαν, προέκυψε ότι τα εν λόγω κείμενα δεν αποτελούσαν απλώς μία σύνοψη των θεμάτων που συζητήθηκαν κατά τη συνάντηση των δύο κρατών, αλλά απαριθμούσαν συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις που ανέλαβαν, γεγονός που αποδεικνύει τη βούληση τους να δεσμευτούν από αυτά (παρ.23, 25, 27, σελ. 120-122).

Αντιστρόφως, στην *Υπόθεση Βολιβία-Χιλή* (2018), η Βολιβία ισχυρίστηκε ότι μία σειρά από έγγραφα που ανταλλάχθηκαν ανάμεσα στα δύο κράτη στο διάστημα 1950-1970, συμπεριλαμβανομένων των «Acta Protocolizada», «Matte Memorandum», «Trucco Memorandum», καθώς και διαφόρων «Notes» (Υπομνήματα), συνιστούσαν διεθνείς συμφωνίες, καθώς η Χιλή είχε αποδεχθεί σιωπηρά την υποχρέωση να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις, με σκοπό την εξέταση του αιτήματος της Βολιβίας να αποκτήσει πρόσβαση στον Ειρηνικό Ωκεανό. Αν και η ονομασία ενός εγγράφου δεν επηρεάζει τη νομική του δεσμευτικότητα, όπως προαναφέρθηκε, το ΔΔΧ απέρριψε τους ισχυρισμούς της Βολιβίας, υποστηρίζοντας ότι κανένα από τα προαναφερθέντα έγγραφα δεν επιβάλει στη Χιλή υποχρέωση έναρξης διαπραγματεύσεων, αλλά απλώς αποτυπώνουν την πρόθεση της να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις. Με άλλα λόγια, ούτε αναγνώριζαν συγκεκριμένα δικαιώματα ούτε υπέβαλαν συγκεκριμένες υποχρεώσεις στα δύο μέρη (παρ.105-107, 116-119, σελ. 543-546).

Λαμβάνοντας υπόψιν όσα προαναφέρθηκαν, καθίσταται σαφές ότι τα Μνημόνια Συνεννόησης δύνανται να δημιουργούν συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις, εφόσον τεκμαίρεται ότι υπάρχει η πρόθεση των μερών να δημιουργήσουν ένα νομικά δεσμευτικό πλαίσιο (Αντωνόπουλος και Μαγκλιβέρας, 2017, σελ. 482). Πρακτικά, υπομνήματα,

μνημόνια συνεννόησης, διακηρύξεις και άλλοι σχετικοί χαρακτηρισμοί δεν επηρεάζουν τη νομική αξιολόγηση ενός κειμένου. Άρα, ελέγχουμε το γράμμα του κειμένου, τη βούληση των μερών, την πρακτική των κρατών, ακόμα και την πρωτοκόλληση της συμφωνίας στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), δηλαδή κάθε ένδειξη ότι τα συμβαλλόμενα κράτη θέλουν να δεσμευτούν.

2.1.2. Η ερμηνεία του τουρκολιβυκού Μνημονίου σύμφωνα με τις ρυθμίσεις της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969.

Σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν, ενδείκνυται η προσεκτική ανάγνωση και ο εντοπισμός διατάξεων που υπαγάγουν το κείμενο του τουρκολιβυκού Μνημονίου σε συγκεκριμένες ρυθμίσεις του διεθνούς δικαίου. Με άλλα λόγια, απαιτείται ερμηνεία της συμφωνίας με στόχο την κατανόηση του περιεχομένου της και τη χάραξη των ορίων εφαρμογής της. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 31 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969, μία συνθήκη πρέπει να ερμηνεύεται *«με καλή πίστη, σύμφωνα με τη συνήθη έννοια που δίνεται στους όρους που περιλαμβάνει η συνθήκη στο σύνολο της και υπό το φως του αντικειμένου και του σκοπού της»* (Villiger, 2009, p. 425-427). Παρά το γεγονός ότι η ratio legis είναι η ισότιμη μεταχείριση όλων των σχολών ερμηνείας, εντούτοις το εν λόγω άρθρο φαίνεται να προκρίνει τη γραμματική («συνήθης έννοια όρων») και τελεολογική ερμηνεία («σκοπός και αντικείμενο συνθήκης»).

Επομένως, κρίνεται αναγκαία η εξέταση τόσο της ορολογίας όσο και του συνόλου των διατάξεων του τουρκολιβυκού Μνημονίου. Αδιαμφισβήτητα, η χρήση λέξεων και εκφράσεων, όπως *«έχοντας αποφασίσει να προβούν σε μία ακριβή και δίκαιη οριοθέτηση»*, *«πρέπει»*, *«Συμβαλλόμενα Μέρη»* κ.λ.π., αποδεικνύει την πρόθεση των δύο κρατών να αναλάβουν δικαιώματα και υποχρεώσεις (Ioannides, 2020, p.60). Επιπρόσθετα, η εξέταση του Προοιμίου, του κυρίως κειμένου και των παραρτημάτων, καθιστά εμφανή την παραγωγή εννόμων αποτελεσμάτων. Ενδεικτικά, αναφέρεται ότι, στο Προοίμιο του κειμένου, τα δύο μέρη επιβεβαιώνουν τη δέσμευση τους στις αρχές και τους σκοπούς του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (ΗΕ), καθώς και την απόφαση τους να προβούν στην οριοθέτηση των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας τους (δηλαδή ενός ζητήματος που ρυθμίζεται με βάση το διεθνές δίκαιο της θάλασσας), γεγονός που καθιστά σαφές ότι η συμφωνία δεν είναι πολιτικής, αλλά νομικής φύσης.

Ακόμα, το άρθρο 6 αναφέρεται στον τρόπο έναρξης της ισχύος του Μνημονίου, δηλαδή πρόκειται για μία κλασική διάταξη συμφωνιών που παράγουν έννομα αποτελέσματα, όπως έχει επιβεβαιωθεί και από τη σχετική νομολογία του ΔΔΧ (*Υπόθεση*

Σομαλία-Κένυα, 2017, παρ. 42). Επίσης, το άρθρο 5 ορίζει ότι η τυχόν τροποποίηση και αναθεώρηση των άρθρων 1 και 2, που αφορούν την οριοθέτηση και τα παραρτήματα (χάρτες με τις συντεταγμένες), απαιτεί τη συναίνεση και των δύο συμβαλλόμενων μερών, προϋπόθεση που προσιδιάζει σε νομικά δεσμευτικές συμφωνίες (Σαρηγιαννίδης, 2019).

Τέλος, άξια μνείας κρίνεται και η αναφορά στο άρθρο 3 του τουρκολιβυκού Μνημονίου, το οποίο απαιτεί την καταχώριση της συνθήκης στη Γραμματεία του ΟΗΕ. Σύμφωνα με το άρθρο 102 του Χάρτη των ΗΕ, *«ένα κράτος δεν μπορεί να επικαλεσθεί ενώπιον των οργάνων των ΗΕ μια συνθήκη παρά μόνο αν αυτή έχει πρωτοκολληθεί στη Γραμματεία του ΟΗΕ»*. Παρά το γεγονός ότι η πρωτοκόλληση διεθνών συμφωνιών αποτελεί καθαρά τυπική διαδικασία και δεν επηρεάζει τη νομική δεσμευτικότητα ενός εγγράφου, εντούτοις, είναι φανερό ότι τα δύο κράτη συμμορφώθηκαν με τη διάταξη του άρθρου 102, προκειμένου να έχουν τη δυνατότητα να επικαλεστούν το Μνημόνιο Συνεννόησης ενώπιον των αρμόδιων οργάνων του ΟΗΕ. Συνεπώς, η εν λόγω ενέργεια αποτελεί πρόσθετη ένδειξη της νομικής δεσμευτικότητας της συμφωνίας, όπως έχει επιβεβαιωθεί και από τη νομολογία του ΔΔΧ. Για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Σομαλία-Κένυα* (2017), το ΔΔΧ έκρινε ότι το Μνημόνιο Συνεννόησης μεταξύ των δύο χωρών συνιστούσε διεθνή συμφωνία, όχι μόνο εξαιτίας των όρων του, αλλά και εκ του γεγονότος ότι πρωτοκολλήθηκε στη Γραμματεία του ΟΗΕ (παρ. 42, σελ. 22).

Πέραν τούτου, σύμφωνα με το «Εγχειρίδιο Συνθηκών» του ΟΗΕ, η διαδικασία της πρωτοκόλλησης αφορά μόνο διεθνείς συμφωνίες. Αν και ο Χάρτης των ΗΕ δεν ορίζει ποια έγγραφα αποτελούν «διεθνείς συμφωνίες», εντούτοις, στο εν λόγω Εγχειρίδιο αναφέρεται ότι ο έλεγχος ενός κειμένου γίνεται βάσει του περιεχομένου του, ανεξαρτήτως μορφής ή ονομασίας: η ανταλλαγή υπομνημάτων ή επιστολών, τα Πρωτόκολλα, τα Μνημόνια Συνεννόησης ή ακόμα και μια μονομερής δικαιοπραξία, δύναται να αποτελούν «διεθνείς συμφωνίες» και ως εκ τούτου να πρωτοκολληθούν δυνάμει του άρθρου 102 (UN Treaty Handbook, 2002, p. 35).

Λαμβάνοντας υπόψιν, λοιπόν, τις σχετικές διατάξεις της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 περί ορισμού (άρθρο 2) και ερμηνείας των διεθνών συνθηκών (άρθρα 31-33), όπως και τη νομολογία του ΔΔΧ, καθίσταται σαφές ότι το Μνημόνιο Συνεννόησης μεταξύ Τουρκίας-Λιβύης αποτελεί μία νομικά δεσμευτική διεθνή συνθήκη: πρόκειται για μία συνθήκη σε έγγραφη μορφή ανάμεσα σε δύο κράτη, η οποία δημιουργεί συγκεκριμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις υπό το πρίσμα του διεθνούς δικαίου, γεγονός που ενισχύεται και από την πρωτοκόλληση της στη Γραμματεία του ΟΗΕ (Το Έθνος, 2020).

2.2. Η διαδικασία σύναψης διεθνών συνθηκών υπό το φως της Σύμβασης της Βιέννης του 1969.

Η υπογραφή του τουρκολιβυκού Μνημονίου εγείρει σημαντικά νομικά ζητήματα ως προς τη διαδικασία σύναψης διεθνών συνθηκών. Η τελευταία περιλαμβάνει, υπό ευρεία έννοια, το σύνολο των διαδικασιών που οδηγούν στην τελική έκφραση της βουλήσεως των κρατών να δεσμευθούν από τη συνθήκη και, υπό στενή έννοια, την τελική ενέργεια με την οποία τα κράτη αναλαμβάνουν δεσμεύσεις από μία συνθήκη (Αντωνόπουλος και Μαγκλιβέρας, 2017, σελ. 399). Σύμφωνα με το άρθρο 6 του εν λόγω Μνημονίου, η συμφωνία θα τεθεί σε ισχύ μόλις τα δύο συμβαλλόμενα ολοκληρώσουν τις απαιτούμενες εσωτερικές νομικές διαδικασίες. Ωστόσο, η συνθήκη δεν κυρώθηκε από το λιβυκό Κοινοβούλιο, όπως απαιτεί το εσωτερικό δίκαιο της χώρας, γεγονός που επιβάλλει την εξέταση της διαδικασίας σύναψης της και της τυχόν ακυρότητας της.

Καταρχάς, επισημαίνεται ότι η διαδικασία σύναψης μίας διεθνούς συνθήκης είθισται να ξεκινά με τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων, με στόχο την ανταλλαγή απόψεων μεταξύ των μερών και επί τη βάση της καλής πίστης. Η Σύμβαση της Βιέννης του 1969 ναι μεν δεν ρυθμίζει το ζήτημα των διαπραγματεύσεων, πλην όμως ρυθμίζει τα πρόσωπα που έχουν την εξουσία να ενεργούν για λογαριασμό του κράτους (Honold, 2009, p. 103). Αναλυτικότερα, οι Αρχηγοί Κρατών, οι Πρόεδροι Κυβερνήσεων και οι Υπουργοί Εξωτερικών έχουν γενικό τεκμήριο εκπροσώπησης για όλες τις διεθνείς συνθήκες· οι αρχηγοί των διπλωματικών αποστολών έχουν τεκμήριο εκπροσώπησης για την υιοθέτηση του κειμένου της συνθήκης μεταξύ του διαπιστευόντος κράτους και τρίτου κράτους ή οργανισμού· τέλος, οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο είτε οφείλει να προσκομίσει ειδικό πληρεξούσιο από τον αρμόδιο φορέα του κράτους του, στο οποίο θα αναφέρονται με σαφήνεια τα όρια της εξουσιοδότησης, είτε θα πρέπει να προκύπτει σαφώς από τις περιστάσεις ότι εκπροσωπεί το κράτος του (Dörr and Schmalenbach, 2018, p. 137-141).

Μετά το πέρας των διαπραγματεύσεων, τα μέρη προχωρούν στην αποδοχή του κειμένου της συμφωνίας: η αποδοχή δεν ισοδυναμεί με τη θέση του κειμένου σε ισχύ, αλλά έχει την έννοια ότι αυτό είναι το τελικό κείμενο, στο οποίο κατέληξαν τα μέρη, και δεν χωρούν περαιτέρω τροποποιήσεις (O'Brien, 2017, p.334). Εν συνεχεία, ακολουθεί η παροχή της συναίνεσης των μερών να δεσμευθούν από τη συνθήκη. Στην πραγματικότητα, η συναίνεση αυτή δύναται να παρασχεθεί με ποικίλους τρόπους, όπως αναφέρεται και στο άρθρο 11 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969: η υπογραφή, η ανταλλαγή εγγράφων που αποτελούν συνθήκη, η επικύρωση, η αποδοχή, η έγκριση, η προσχώρηση ή οποιοδήποτε

άλλο μέσο αποτελούν νόμιμους τρόπους εκφράσεως της συναινέσεως προς δέσμευση από μία διεθνή συνθήκη (Damrosch, Danilenko and Mullerson, 1995, p. 39).

Συνήθως, η υιοθέτηση του κειμένου της συμφωνίας ακολουθείται από την υπογραφή των συμβαλλομένων μερών, η οποία, ανάλογα με την βούληση των υπογραφόντων και τις εσωτερικές συνταγματικές επιταγές του κάθε κράτους, αποτελεί είτε την αναγνώριση της αυθεντικότητας του κειμένου και την υπόσχεση ότι το κράτος θα εξετάσει εντός εύλογου χρόνου τη δυνατότητα επικυρώσεως είτε εκφράζει τη βούληση των συμβαλλομένων να δεσμευθούν άνευ ετέρου από το κείμενο της συνθήκης, οπότε αρκεί η υπογραφή και η συνθήκη δεν υπόκειται στη διαδικασία επικυρώσεως (Stokke and Thommessen, 2013, p.69). Επομένως, καθίσταται σαφές ότι τα κράτη δύνανται να δεσμευτούν με μόνη την υπογραφή της συνθήκης. Παρόλα αυτά, σε περίπτωση που τα κράτη έχουν συμφωνήσει να εξετάσουν το ενδεχόμενο σύναψης της συνθήκης με κάποιον άλλο τρόπο (δηλαδή όταν η υπογραφή δεν αρκεί για να τεθεί το κείμενο σε ισχύ), τότε ακολουθεί το στάδιο της επικύρωσης, αποδοχής, έγκρισης ή οποιουδήποτε άλλου νόμιμου τρόπου δέσμευσης του κράτους.

Η αποδοχή και η έγκριση συνιστούν ταχύτερους και απλουστευμένους τρόπους σύναψης μίας συνθήκης, καθώς παρακάμπτουν και δεν εμπλέκουν την νομοθετική εξουσία (Boczek, 2005, p. 323). Από την άλλη πλευρά, η επικύρωση συνίσταται στην εκδήλωση της θετικής βουλήσεως του αρμοδίου κρατικού οργάνου να δεσμευθεί το κράτος διεθνώς (Aust, 2000, p.81). Η βούληση αυτή διατυπώνεται σε ένα έγγραφο που αποκαλείται «όργανο επικυρώσεως», το οποίο είτε αποτελεί αντικείμενο ανταλλαγής μεταξύ των συμβαλλομένων είτε κατατίθεται στον θεματοφύλακα της συνθήκης (Egede and Sutch, 2013, p. 56). Πάντως, τα κράτη δεν έχουν υποχρέωση επικύρωσης, εκτός αν αυτό προβλέπεται ρητά στο κείμενο της συνθήκης ή, σε περίπτωση σιωπής του κειμένου, αν προκύπτει σαφώς η βούληση των μερών να προβούν υποχρεωτικά σε επικύρωση. Έχουν, όμως, υποχρέωση αποχής από πράξεις αντίθετες προς το σκοπό και το αντικείμενο της συνθήκης μέχρι το κάθε μέρος να προβεί στην επικύρωση ή να δηλώσει ότι τελικά θέλει να αποδεσμευθεί από τη συνθήκη και δεν επιθυμεί να την επικυρώσει (Carter, Weiner and Hollis, 2018, p. 92).

Στο σημείο αυτό, υπογραμμίζεται ότι η διαδικασία της επικύρωσης διαφέρει από τη λεγόμενη «κύρωση» μίας διεθνούς συνθήκης, ήτοι την πράξη που αφορά την ένταξη της συνθήκης στην εσωτερική έννομη τάξη. Η λόγω διαδικασία αποτελεί εσωτερικό ζήτημα κάθε κράτους, το οποίο ρυθμίζεται βάσει του εσωτερικού δικαίου (Lowe, 2007, p. 59). Για το λόγο αυτό, δεν ρυθμίζεται από τη Σύμβαση της Βιέννης του 1969. Πάντως, από την εξέταση της πρακτικής των κρατών προκύπτει ότι οι περισσότερες χώρες ακολουθούν ένα μικτό σύστημα αρμοδιότητας της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας για τη σύναψη

διεθνών συνθηκών: συνήθως το αρμόδιο νομοθετικό όργανο παρέχει τη συγκατάθεση του (κύρωση) για τη σύναψη της συνθήκης και ο Αρχηγός του κράτους προχωρεί στην επικύρωση (Oikonomides, 1993, p. 5-6). Από την άλλη πλευρά, βέβαια, το εσωτερικό δίκαιο ενός κράτους ενδέχεται να προβλέπει την αποκλειστική αρμοδιότητα της εκτελεστικής εξουσίας, δηλαδή του μονάρχη ή του Αρχηγού του Κράτους, να δεσμεύει το κράτος διεθνώς ή, ακόμα, και την αποκλειστική αρμοδιότητα της νομοθετικής εξουσίας (Ρούκουνας, 2019).

Συνοψίζοντας, υπογραμμίζεται ότι η σύναψη μίας διεθνούς συμφωνίας ολοκληρώνεται, συνήθως, με την υπογραφή ή την επικύρωση της (ή με οποιοδήποτε άλλο νόμιμο τρόπο επιλέξουν τα μέρη). Η σύναψη μίας συνθήκης δεν συνεπάγεται απαραίτητα και την ταυτόχρονη θέση της σε ισχύ. Τουναντίον, ο χρόνος έναρξης της ισχύος καθορίζεται είτε σε σχετική διάταξη της συνθήκης, είτε με συμφωνία των συμβαλλομένων. Σε περίπτωση σιωπής του κειμένου, οι διμερείς συνθήκες τίθενται σε ισχύ με την ανταλλαγή των «οργάνων επικύρωσης», οι δε πολυμερείς με την κατάθεση συγκεκριμένου αριθμού επικυρώσεων.

2.3. Η προβληματική διαδικασία σύναψης του τουρκολιβυκού Μνημονίου και η εξέταση της ακυρότητας του.

2.3.1. Η παραβίαση του εσωτερικού δικαίου της Λιβύης αναφορικά με τη διαδικασία σύναψης του Μνημονίου.

Η ανάλυση που προηγήθηκε αναφορικά με τη διαδικασία σύναψης των διεθνών συνθηκών αποσκοπεί στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου κατάρτισης του τουρκολιβυκού Μνημονίου. Καταρχάς, λοιπόν, επισημαίνεται ότι το εν λόγω Μνημόνιο υπογράφηκε από τους Υπουργούς Εξωτερικών των δύο κρατών, Mevlüt Çavuşoğlu και Mohamed Al Tahir Siyala, εκ μέρους της τουρκικής και λιβυκής κυβέρνησης αντίστοιχα.

Εν προκειμένω, η υπογραφή της συμφωνίας δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εκφράζει τη βούληση της Τουρκίας και της Λιβύης να δεσμευθούν άνευ ετέρου από το κείμενο της, καθώς καμία εκ των διατάξεων του Μνημονίου δεν αναφέρει ότι η συμφωνία πρόκειται να τεθεί σε ισχύ με την υπογραφή της. Για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Σομαλία-Κένυα* (2017), το ΔΔΧ απέρριψε τον ισχυρισμό της Σομαλίας ότι η συνθήκη ουδέποτε τέθηκε σε ισχύ, επειδή δεν επικυρώθηκε βάσει του εσωτερικού της δικαίου, τονίζοντας ότι το ίδιο το κείμενο του Μνημονίου Συνεννόησης αναφέρει ότι η συνθήκη πρόκειται να τεθεί σε ισχύ με την υπογραφή της (παρ. 37, 40, 45, σελ. 19-23). Εντούτοις, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να ισχύει σε σχέση με το τουρκολιβυκό Μνημόνιο, εφόσον το άρθρο 6 απαιτεί έγγραφη γνωστοποίηση του κάθε μέρους προς τον αντισυμβαλλόμενο του ότι

ολοκληρώθηκαν όλες οι απαιτούμενες εσωτερικές διαδικασίες για τη θέση της συμφωνίας σε ισχύ.

Ως εκ τούτου, είναι εμφανές ότι η ολοκλήρωση της σύναψης της συνθήκης εξαρτάται από τις εσωτερικές συνταγματικές επιταγές του κάθε κράτους, όπως, εξάλλου, προβλέπει και το ίδιο το κείμενο του Μνημονίου. Πιο συγκεκριμένα, η Τουρκία ακολουθεί ένα μικτό σύστημα αρμοδιότητας της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας για τη σύναψη συνθηκών, δηλαδή η τουρκική Εθνοσυνέλευση παρέχει τη συγκατάθεση της για τις περισσότερες διεθνείς συμφωνίες (κύρωση) και, στη συνέχεια, ο Αρχηγός του Κράτους προχωρεί στην επικύρωση τους (International Business Publications, 2015, p. 48). Πράγματι, ακολουθώντας την εν λόγω διαδικασία και έχοντας λάβει την συγκατάθεση της Εθνοσυνέλευσης, η τουρκική κυβέρνηση προχώρησε στην επικύρωση του τουρκολιβυκού Μνημονίου (HuffPost Greece, 2019). Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι και το εσωτερικό δίκαιο της Λιβύης κινείται στο δίπτυχο «κύρωση-επικύρωση» για την πλειονότητα των διεθνών συμφωνιών, δηλαδή απαιτείται η συγκατάθεση του Συμβουλίου των Αντιπροσώπων (Μπουρδάρης, 2019). Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση της Λιβύης προέβη στην επικύρωση του Μνημονίου, αποφεύγοντας την υποβολή του στο Κοινοβούλιο (Ζαχαράκη, 2019).

Αναντίρρητα, η εν λόγω ενέργεια της λιβυκής κυβέρνησης οφείλεται στο γεγονός ότι δεν διαθέτει την στήριξη του Κοινοβουλίου, αφού δεν έχει λάβει ψήφο εμπιστοσύνης και δεν έχει ορκιστεί νόμιμα (Το Βήμα, 2019). Με άλλα λόγια, η επιλογή της οδού επικύρωσης της συμφωνίας μέσω του Κοινοβουλίου θα οδηγούσε στην απόρριψη της. Για το λόγο αυτό, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι η συμφωνία με την Τουρκία αποτελεί «μνημόνιο» και όχι «διεθνή συνθήκη» και, επομένως, δεν απαιτείται η έγκριση του νομοθετικού της σώματος (Σαρηγιαννίδης, 2019). Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, το περιεχόμενο ενός εγγράφου (και όχι η ονομασία του) είναι αυτό που καθορίζει τη νομική του δεσμευτικότητα. Άρα, έχοντας υπόψιν το γεγονός ότι πρόκειται για μία νομικά δεσμευτική συμφωνία, η λιβυκή κυβέρνηση όφειλε, βάσει του εσωτερικού δικαίου της χώρας, να λάβει τη συγκατάθεση του Κοινοβουλίου προτού προβεί στην επικύρωση της.

2.3.2. Η παραβίαση των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου αναφορικά με την αρμοδιότητα συννομολογήσεως συνθηκών ως σχετικός λόγος ακυρότητας του Μνημονίου.

Βεβαίως, έχοντας υπόψιν όσα προαναφέρθηκαν, το κρίσιμο ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσον συντρέχει λόγος ακυρότητας του Μνημονίου και, αν ναι, ποιος έχει το δικαίωμα επίκλησης του. Γενικά, μία συνθήκη θεωρείται άκυρη, δηλαδή ανύπαρκτη, όταν υφίσταται κάποιο νομικό σφάλμα κατά τη σύναψη της.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βιέννης του 1969, οι λόγοι ακυρότητας συνθηκών διακρίνονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία, ανήκουν οι σχετικοί λόγοι ακυρότητας, ήτοι η πλάνη, η απάτη, η δωροδοκία, η παραβίαση των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου αναφορικά με την αρμοδιότητα συνομολογήσεως συνθηκών και η παραβίαση των όρων του πληρεξουσίου του αντιπροσώπου του κράτους ή του διεθνούς οργανισμού (Gaeta, Viñuales and Zappalá, 2020, p. 215). Η επίκληση τους δύναται να γίνει μόνο από το θιγόμενο μέρος, αποβλέπει στην προστασία της ελεύθερης βούλησης των μερών και δύναται να επιφέρει ακυρότητα ολόκληρης της συνθήκης ή μερικών μόνο διατάξεων.

Στη δεύτερη κατηγορία, ανήκουν οι απόλυτοι λόγοι ακυρότητας, δηλαδή ο εξαναγκασμός εις βάρος του αντιπροσώπου του κράτους ή του διεθνούς οργανισμού, ο εξαναγκασμός εις βάρος του ίδιου του κράτους ή του διεθνούς οργανισμού με απειλή ή χρήση βίας, καθώς και η σύγκρουση της συνθήκης με αναγκαστικούς κανόνες γενικού διεθνούς δικαίου (Cassese, 2005, p. 177). Οι συγκεκριμένοι λόγοι ακυρότητας επιφέρουν απόλυτη ακυρότητα *ab initio*, με αποτέλεσμα η θεραπεία της συνθήκης να καθίσταται αδύνατη. Ακόμα, παρά το γεγονός ότι το άρθρο 65 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 προβλέπει ότι η επίκληση τους είναι δυνατή μόνο από το θιγόμενο μέρος, εντούτοις, ορθότερο είναι να θεωρηθεί ότι η επίκληση τους έχει καθαρά διακηρυκτικό χαρακτήρα που εξουδετερώνει τη φαινομενική εγκυρότητα της συμφωνίας (Dörr and Schmalenbach, 2018, p. 796).

Λαμβάνοντας υπόψιν όσα προαναφέρθηκαν, καθίσταται εμφανές ότι, στην περίπτωση του τουρκολιβυκού Μνημονίου, τίθεται ζήτημα εφαρμογής του άρθρου 46 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 αναφορικά με την παραβίαση του εσωτερικού δικαίου της Λιβύης ως προς την αρμοδιότητα συνομολογήσεως συνθηκών. Το εν λόγω άρθρο παρέχει στα συμβαλλόμενα μέρη μίας συνθήκης τη δυνατότητα να επικαλεστούν ως λόγο ακυρότητας το γεγονός ότι η συναίνεσή τους να δεσμευθούν δόθηκε κατά παραβίαση των κανόνων του εσωτερικού δικαίου που αφορούν την αρμοδιότητα σύναψης διεθνών συνθηκών. Ωστόσο, η επίκληση του συγκεκριμένου λόγου ακυρότητας μπορεί να γίνει υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις: πρώτον, η παραβίαση της συναίνεσης του κράτους πρέπει να είναι «έκδηλη» και να αφορά διάταξη εσωτερικού δικαίου με «θεμελιώδη σημασία» (Conforti and Labella, 2012, p. 53)· δεύτερον, η επίκληση δύναται να γίνει μόνο από τα συμβαλλόμενα μέρη, αφού πρόκειται για σχετικό λόγο ακυρότητας.

Όσον αφορά την πρώτη προϋπόθεση, λοιπόν, τονίζεται ότι, με βάση τη διεθνή θεωρία και τη νομολογία του ΔΔΧ, ως κανόνες «θεμελιώδους σημασίας» θεωρούνται όσοι

προσδιορίζουν τα αρμόδια κρατικά όργανα, τα οποία πρέπει να παράσχουν τη συναίνεση τους για τη σύναψη μίας διεθνούς συνθήκης (Παυλόπουλος, 2020). Η άποψη αυτή επιβεβαιώθηκε και στην *Υπόθεση Καμερούν-Νιγηρία* (2002), όπου το ΔΔΧ τόνισε ότι οι κανόνες του εσωτερικού δικαίου που εξοπλίζουν συγκεκριμένα κρατικά όργανα με την αρμοδιότητα συνομολόγησης συνθηκών είναι «θεμελιώδους σημασίας» (παρ. 265, σελ. 430).

Επιπρόσθετα, στην περίπτωση που όντως έχουν παραβιαστεί οι εν λόγω κανόνες, τότε απαιτείται η παραβίαση να είναι «έκδηλη», δηλαδή αντικειμενικά προφανής. Για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Σομαλία-Κένυα* (2017), το ΔΔΧ απέρριψε τον ισχυρισμό της Σομαλίας ότι ο Υπουργός που είχε υπογράψει το Μνημόνιο Συνεννόησης δεν ήταν εξουσιοδοτημένος να προβεί στην υπογραφή του, τονίζοντας ότι ο Πρωθυπουργός της Σομαλίας είχε εξουσιοδοτήσει επαρκώς το εν λόγω πρόσωπο, όπως, άλλωστε, αναφερόταν ρητά και στο κείμενο της συνθήκης (παρ. 43, σελ. 22). Επομένως, δεν επρόκειτο για έκδηλη παραβίαση του εσωτερικού δικαίου της.

Συν τοις άλλοις, αναφορικά με τη δεύτερη προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρου 46, υπογραμμίζεται ότι η επίκληση του λόγου ακυρότητας δύναται να γίνει μόνο από τα συμβαλλόμενα κράτη, και όχι από τρίτα, μη συμβαλλόμενα μέρη (Villiger, 2009, p. 590). Πράγματι, από τη συνδυασμένη ανάγνωση των άρθρων 46 και 65, προκύπτει ότι μόνο τα μέρη σε μία συνθήκη δύνανται να επικαλεστούν τον συγκεκριμένο λόγο ακυρότητας. Ειδικότερα, το άρθρο 46 αναφέρεται στην ελαττωματική συναίνεση «του Κράτους» (δηλαδή του συμβαλλόμενου κράτους) να επικαλεστεί την παραβίαση διατάξεων του εσωτερικού του δικαίου, γεγονός που αποσκοπεί, προφανώς, στην κατοχύρωση της ασφάλειας των διεθνών συνθηκών. Το δε άρθρο 65 τονίζει ότι «το Μέρος» που επικαλείται είτε ελάττωμα της συναίνεσης του να δεσμευθεί από τη συνθήκη είτε λόγο για να αμφισβητήσει την εγκυρότητα της, οφείλει να το γνωστοποιήσει στα άλλα μέρη (UN International Law Commission, 2008, para. 19-20, p. 85-86).

Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι, στην περίπτωση του τουρκολιβυκού Μνημονίου, η διαδικασία σύναψης του δεν έχει ολοκληρωθεί νομίμως από την πλευρά της Λιβύης, αφού, όπως προαναφέρθηκε, δεν κυρώθηκε από το λιβυκό Κοινοβούλιο. Άρα, η συνομολόγηση του πραγματοποιήθηκε κατά παράβαση διατάξεων του εσωτερικού δικαίου «θεμελιώδους σημασίας» βάσει της προαναφερόμενης ερμηνείας του άρθρου 46 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969. Επίσης, πρόκειται για μία «έκδηλη» παραβίαση, δεδομένου ότι το κείμενο της συμφωνίας απαιτεί την προηγούμενη ολοκλήρωση των εσωτερικών νομικών διαδικασιών σε κάθε κράτος, ο δε Πρόεδρος του λιβυκού Κοινοβουλίου, Aguila Saleh, με

επιστολή του προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ, αποκήρυξε το τουρκολιβικό Μνημόνιο ως μη υφιστάμενο. Παρόλα αυτά, επισημαίνεται ότι η επίκληση της εν λόγω παραβίασης δύναται να γίνει μόνο από την Τουρκία και τη Λιβύη, δηλαδή από τα συμβαλλόμενα μέρη, και όχι από τρίτα κράτη.

Σε γενικές γραμμές, πάντως, τονίζεται ότι οι περιπτώσεις, όπου το ίδιο το συμβαλλόμενο μέρος σε μία συνθήκη αμφισβητεί τη νομιμότητα της συναίνεσης του να δεσμευθεί από αυτήν, είναι εξαιρετικά σπάνιες, τα δε διεθνή δικαστήρια δεν προβαίνουν εύκολα στην ακύρωση διεθνών συνθηκών επί τη βάση του άρθρου 46 (Institute for International Law and Justice, 2016). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η *Υπόθεση Ανατολικής Γροιλανδίας* (1933), η οποία αφορούσε την κατάληψη εδαφικών περιοχών της Γροιλανδίας (που τότε ανήκε στην Δανία) από την Νορβηγία το 1931. Ειδικότερα, ο Υπουργός Εξωτερικών της Νορβηγίας είχε δηλώσει στον Δανό πρέσβη στο Όσλο ότι η νορβηγική κυβέρνηση δεν θα έφερε κανένα πρόσκομμα στην επίλυση του ζητήματος. Ωστόσο, η Νορβηγία ισχυρίστηκε αργότερα ότι, βάσει του συνταγματικού της δικαίου, ο Υπουργός Εξωτερικών δεν είχε αρμοδιότητα σύναψης διεθνών συνθηκών για «σημαντικά θέματα» άνευ έγκρισης του Βασιλιά του Συμβουλίου. Το Μόνιμο Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης απέρριψε τον εν λόγω ισχυρισμό, επισημαίνοντας ότι η προφορική δήλωση του Νορβηγού Υπουργού Εξωτερικών ήταν νομικά δεσμευτική, αφού επρόκειτο για μια απάντηση σχετικά με ένα ζήτημα που εμπίπτει στον τομέα αρμοδιοτήτων του, δηλαδή «στα όρια της εξουσίας του».

Σε κάθε περίπτωση, πέραν της σπάνιας επίκλησης του άρθρου 46 ως λόγου ακυρότητας μίας συνθήκης, το γεγονός ότι τόσο η Τουρκία όσο και η Λιβύη παρακολουθούν με τη συζήτηση που έχει αναπτυχθεί σχετικά με το ζήτημα ακυρότητας του Μνημονίου, αλλά παραμένουν προσηλωμένες στις δεσμεύσεις τους, υποδηλώνει ότι η σχετική ακυρότητα της συμφωνίας δεν αποκλείεται να θεραπευθεί χάρη στη μεταγενέστερη συμπεριφορά τους (Σαρηγιαννίδης, 2019).

Κεφάλαιο 3ο. Οι νομικές πτυχές του τουρκολιβυκού Μνημονίου: οι ρυθμίσεις περί οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών και η αντίθεση τους στο διεθνές δίκαιο της θάλασσας.

Το τουρκολιβυκό Μνημόνιο, πέραν του γεγονότος ότι πάσχει από σχετική ακυρότητα, είναι αντίθετο στους κανόνες περί οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών, όπως αυτοί έχουν διαμορφωθεί εθιμικά και έχουν κωδικοποιηθεί με τη Σύμβαση ΔΘ. Επομένως, σκοπός της παρούσας ενότητας είναι η εξέταση του περιεχομένου του εν λόγω Μνημονίου υπό το φως των ρυθμίσεων του διεθνούς δικαίου της θάλασσας, καθώς και της σχετικής νομολογίας των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων.

Καταρχάς, λοιπόν, αναφέρεται ότι βασικός σκοπός της τουρκολιβυκής συμφωνίας είναι η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ των δύο κρατών, όπως προκύπτει τόσο από το Προοίμιο του κειμένου (*«έχει αποφασιστεί η ακριβής και δίκαιη οριοθέτηση των θαλάσσιων περιοχών στην Μεσόγειο»*) όσο και από το Άρθρο 1, το οποίο ορίζει τα όρια των δύο θαλασσίων ζωνών (Κωστίδης, 2019).

Η Σύμβαση ΔΘ υιοθετεί μία πανομοιότυπη φόρμουλα για την οριοθέτηση των εν λόγω ζωνών, αφού, από τη συνδυασμένη ανάγνωση των άρθρων 74 και 83, προκύπτει ότι *«η οριοθέτηση της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης/Υφαλοκρηπίδας μεταξύ Κρατών με έναντι ή προσκείμενες ακτές πραγματοποιείται κατόπιν συμφωνίας με βάση το Διεθνές Δίκαιο, όπως ορίζεται στο άρθρο 38 του Καταστατικού του Διεθνούς Δικαστηρίου, με σκοπό την επίτευξη δίκαιης λύσης»*. Άρα, η οριοθέτηση θεωρείται νόμιμη μόνο όταν συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις: πρώτον, η ύπαρξη κρατών με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές· δεύτερον, η σύναψη συμφωνίας περί οριοθέτησης· τρίτον, η συμμόρφωση του κειμένου της συμφωνίας με το διεθνές δίκαιο· τέλος, η επίτευξη δίκαιης λύσης.

Στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται ότι το ΔΔΧ έχει αναγνωρίσει την εθιμική ισχύ των ανωτέρω άρθρων σε ποικίλες αποφάσεις οριοθετήσεων, όπως για παράδειγμα στην *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία* (2012), όπου ανέφερε χαρακτηριστικά ότι οι αρχές περί οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών των άρθρων 74 και 83 αντικατοπτρίζουν εθιμικούς κανόνες διεθνούς δικαίου (παρ. 139, σελ. 674). Επομένως, παρά το γεγονός ότι η Τουρκία και η Λιβύη δεν δεσμεύονται από το σύνολο των διατάξεων της Σύμβασης ΔΘ (η Τουρκία δεν έχει υπογράψει την Σύμβαση, η δε Λιβύη δεν έχει προβεί στην επικύρωση της), εντούτοις, γίνεται δεκτό ότι δεσμεύονται από όλες εκείνες τις ρυθμίσεις που έχουν αποκτήσει εθιμική ισχύ (Παπασταυρίδης, 2020, σελ. 13). Εν προκειμένω, λοιπόν, η εξέταση του

τουρκολιβυκού Μνημονίου θα γίνει υπό το πρίσμα των προϋποθέσεων που θέτουν τα προαναφερόμενα άρθρα, όπως αυτές έχουν εξειδικευθεί από τις αποφάσεις των διεθνών δικαστηρίων (ιδίως του ΔΔΧ).

3.1. Ο παράλογος χαρακτήρας της οριοθέτησης ελλείπει θαλασσίων συνόρων μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης.

Αναλυτικότερα, είναι πέραν αμφιβολίας ότι η πρώτη προϋπόθεση περί ύπαρξης κρατών με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές δεν πληρείται. Βεβαίως, η Τουρκία και η Λιβύη ισχυρίζονται ότι διαθέτουν αντικείμενες ακτές και, συνεπώς, υπάρχει ανάγκη οριοθέτησης των κοινών θαλασσίων συνόρων τους (Παράρτημα Β). Για το λόγο αυτό, άλλωστε, στη συμφωνία ορίζεται ως θαλάσσιο σύνορο των δύο χωρών μία γραμμή συνολικού μήκους 35 χιλιομέτρων (Λυγερού, 2019).

Ωστόσο, το πρόβλημα δεν είναι το μήκος της γραμμής, αλλά το σημείο στο οποίο έχει τοποθετηθεί, καθώς αγνοήθηκε πλήρως η ύπαρξη ελληνικών νησιών μεταξύ των δύο χωρών. Με άλλα λόγια, η οριοθέτηση στερείται γεωγραφικής βάσης: τα δύο κράτη δεν συνορεύουν (απουσία αντικείμενων ακτών), αφού ανάμεσα τους παρεμβάλλονται ελληνικά νησιά (Καστελλόριζο, Κρήτη, Κάρπαθος, Ρόδος κ.λ.π), τα οποία δικαιούνται υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ, όπως ορίζει το διεθνές συμβατικό (άρθρο 121 Σύμβασης ΔΘ) και εθιμικό δίκαιο της θάλασσας (UN, General Assembly & Security Council, 2020).

3.2. Η αντίθεση της συμφωνίας με το διεθνές δίκαιο οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών.

Βεβαίως, πέραν της ασυμβατότητας του τουρκολιβυκού Μνημονίου με τη γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής, η συμφωνία δεν πληροί ούτε την τρίτη προϋπόθεση των άρθρων 74 και 83 της Σύμβασης ΔΘ, ήτοι τη συμμόρφωση του περιεχομένου της με το διεθνές δίκαιο, δεδομένου ότι παραβλέπει το δικαίωμα των ελληνικών νησιών σε υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 121 της Σύμβασης ΔΘ, τα νησιά έχουν δικαίωμα σε όλες τις θαλάσσιες ζώνες, συμπεριλαμβανομένης της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, με μοναδική εξαίρεση τους βράχους (νησιωτικοί σχηματισμοί, οι οποίοι δεν έχουν τη δυνατότητα συντήρησης ανθρώπινης ή οικονομικής ζωής / Churchill and Lowe, 1988, p. 42). Μάλιστα, το ΔΔΧ έχει επιβεβαιώσει την εθιμική ισχύ αυτής της διάταξης σε αρκετές αποφάσεις, όπως, για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Κατάρ-Μπαχρέιν* (2001, παρ. 167, σελ. 91). Από κει και πέρα, όσον αφορά το ρόλο που δύναται να διαδραματίσει η ύπαρξη ενός νησιωτικού σχηματισμού κατά τη διαδικασία οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ

μεταξύ δύο χωρών, επισημαίνεται ότι τα νησιά ή οι βράχοι (δηλαδή σχηματισμοί που δεν μπορούν να συντηρήσουν ανθρώπινη ή οικονομική ζωή) λαμβάνονται υπόψιν διττώς: πρώτον, ως σημεία βάσης για τη χάραξη της προσωρινής γραμμής (ΔΔΧ, *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία*, 2012, παρ. 201-202, σελ. 698-699). δεύτερον, ως σχετική περίπτωση, η οποία ενδέχεται (ανάλογα με την περίπτωση) να οδηγήσει στην αναπροσαρμογή της προσωρινής μέσης γραμμής (Nordquist et al., 2012, p. 322-340).

Αδιαμφισβήτητα, λοιπόν, οι ρυθμίσεις του τουρκολιβυκού Μνημονίου αντανακλούν την πάγια θέση της Τουρκίας ότι όσα ελληνικά νησιά αποκόπτουν την παράκτια προβολή της τουρκικής ακτογραμμής, βρίσκονται στη λάθος πλευρά της γραμμής οριοθέτησης και έχουν πολύ μικρές ακτές και μέγεθος συγκριτικά με την Τουρκία, η οποία διαθέτει την μεγαλύτερη ηπειρωτική ακτογραμμή στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, λαμβάνουν μηδενική επήρεια κατά τη διαδικασία οριοθέτησης, αφού η παρουσία τους στρεβλώνει την οριοθέτηση και οδηγεί σε ένα μη δίκαιο αποτέλεσμα (Republic of Turkey-Ministry of Foreign Affairs, 2020, p. 9 and 25). Έτσι, όπως δήλωσε και ο Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Τουρκίας, πρέσβης Çağatay Erciyes, στον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ, τα ελληνικά νησιά που πληρούν τις ανωτέρω προϋποθέσεις έχουν δικαίωμα μόνο σε χωρικά ύδατα (UN General Assembly, 2020).

Επιπρόσθετα, η Τουρκία απορρίπτει την εφαρμογή της μεθόδου της μέσης γραμμής κατά την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, υποστηρίζοντας ότι η οριοθέτηση στις εν λόγω ζώνες γίνεται βάσει της αρχής της ευθυδικίας, λαμβάνοντας, δηλαδή, υπόψιν όλες τις «σχετικές περιστάσεις» με στόχο την επίτευξη μίας δίκαιης λύσης· η αρχή της μέσης γραμμής, αντιθέτως, εφαρμόζεται μόνο κατά την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης, όπως προκύπτει από το άρθρο 15 της Σύμβασης ΔΘ². Μάλιστα, η Τουρκία θεωρεί ότι οι «σχετικές περιστάσεις» είναι συγκεκριμένες και περιλαμβάνουν την γεωγραφία της περιοχής, τη μορφολογία και διαμόρφωση των ακτών, την ύπαρξη νησιών και βράχων, μη γεωγραφικά στοιχεία (πχ παρουσία άλλων κρατών στην περιοχή προς οριοθέτηση) και συγκεκριμένες αρχές (αναλογικότητα, μη αποκοπή, εγγύτητα / Παπασταυρίδης, 2020, σελ. 26).

² Άρθρο 15: «Στην περίπτωση που οι ακτές δύο Κρατών κείνται έναντι αλλήλων ή συνορεύουν, κανένα από τα δύο Κράτη δεν δικαιούται, ελλείψει αντιθέτου συμφωνίας μεταξύ τους, να εκτείνει την χωρική του θάλασσα πέραν της μέσης γραμμής της οποίας όλα τα σημεία βρίσκονται σε ίση απόσταση από τα εγγύτερα, σημεία των γραμμών βάσεως από τις οποίες μετράται το εύρος της χωρικής θάλασσας καθενός από τα δύο Κράτη. Η παραπάνω διάταξη δεν εφαρμόζεται όμως όπου λόγω ιστορικού τίτλου ή άλλων ειδικών περιστάσεων παρίσταται ανάγκη να οριοθετηθούν οι χωρικές θάλασσες των δύο Κρατών κατά διαφορετικό τρόπο».

3.2.1. Ο εθιμικός χαρακτήρας της εφαρμογής της αρχής της μέσης γραμμής στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ.

Καταρχάς, τονίζεται ότι το τουρκικό επιχείρημα περί εφαρμογής της αρχής της μέσης γραμμής μόνο στην οριοθέτηση των χωρικών υδάτων είναι αβάσιμο. Παρά το γεγονός ότι τα άρθρα 74 και 83 της Σύμβασης ΔΘ κάνουν λόγο για οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ μέσω συμφωνίας στηριζόμενης στο διεθνές δίκαιο και με το σκοπό εξεύρεσης μίας δίκαιης λύσης (δηλαδή δεν αναφέρονται ρητά στην εφαρμογή της μέσης γραμμής, όπως το άρθρο 15), εντούτοις, οι εν λόγω διατάξεις θεωρούνται εξαιρετικά ασαφείς. Έτσι, στο επίπεδο της διεθνούς θεωρίας, είναι ευρέως αποδεκτό ότι το δίκαιο οριοθέτησης των θαλασσιών ζωνών έχει διαμορφωθεί σε μεγάλο βαθμό μέσα από τις αποφάσεις του ΔΔΧ, του Διεθνούς Δικαστηρίου για το Δίκαιο της Θάλασσας (ΔΔΘ), καθώς και άλλων διαιτητικών οργάνων (Rothwell et al., 2015, p. 254). Μάλιστα, η συμβολή των δικαστηρίων είναι τόσο σημαντική που αρκετοί συγγραφείς θεωρούν ότι έχει διαμορφωθεί ένα «acquis judiciaire», δηλαδή ένα νομολογιακό κεκτημένο (ITLOS, 2012, p. 137).

Ειδικότερα, άξια μνείας κρίνεται η αναφορά σε τρεις αποφάσεις-σταθμούς του ΔΔΧ, οι οποίες συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωση και εξέλιξη των αρχών που εφαρμόζονται κατά την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ μεταξύ κρατών με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές.

Πρώτον, στην *Υπόθεση Υφαλοκρηπίδας της Βόρειας Θάλασσας* (1969), το ΔΔΧ έκρινε ότι ο κανόνας της ίσης απόστασης του άρθρου 6 της Σύμβασης της Γενεύης περί Υφαλοκρηπίδας (1958)³ δεν αποτελεί εθιμικό κανόνα, αλλά η οριοθέτηση πρέπει να πραγματοποιείται με συμφωνία που θα στηρίζεται σε δίκαιες αρχές, θα λαμβάνει υπόψιν όλες τις σχετικές περιστάσεις και δεν θα επικαλύπτει τη φυσική προέκταση του χερσαίου εδάφους του άλλου διαδίκου (παρ. 101, σελ. 53/ Παράρτημα Γ).

Δεύτερον, στην *Υπόθεση Jan Mayen* (1993), το Δικαστήριο εφάρμοσε μία μέθοδο δύο σταδίων, σύμφωνα με την οποία χαράσσεται μία προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης από τις γραμμές βάσης των κρατών που διαθέτουν αντικείμενες ακτές και, στη συνέχεια, η γραμμή αυτή προσαρμόζεται, αν και εφόσον υπάρχουν ειδικές περιστάσεις που να απαιτούν την προσαρμογή της (παρ. 59 & 64, σελ. 64-66/Παράρτημα Δ). Μάλιστα, τα στάδια αυτά

³ Article 6: «Where the same continental shelf is adjacent to the territories of two or more States whose coasts are opposite each other, the boundary of the continental shelf appertaining to such States shall be determined by agreement between them. In the absence of agreement, and unless another boundary line is justified by special circumstances, the boundary is the *median line*, every point of which is equidistant from the nearest points of the baselines from which the breadth of the territorial sea of each State is measured».

εξακολουθούν να εφαρμόζονται μέχρι και σήμερα κατά την οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης μεταξύ γειτονικών κρατών.

Τέλος, με την *Υπόθεση της Μαύρης Θάλασσας* (2009), ο ανωτέρω τρόπος οριοθέτησης μετεξελίχθηκε και επεκτάθηκε σε τρία στάδια, τα οποία εφαρμόζονται σε περιπτώσεις οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ (παρ. 116-122, σελ. 101-103/Παράρτημα Ε). Έχοντας υπόψιν το γεγονός ότι η Τουρκία απορρίπτει την εφαρμογή της μέσης γραμμής στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, δέον είναι να αναλυθεί περαιτέρω η *Υπόθεση της Μαύρης Θάλασσας* (2009), καθώς, με την εν λόγω απόφαση, το ΔΔΧ κωδικοποίησε για πρώτη φορά τα στάδια εκείνα που δύνανται να εφαρμοστούν κατά την οριοθέτηση των συγκεκριμένων θαλασσίων ζωνών και στα οποία αξιοποιείται η αρχή της μέσης γραμμής, τουλάχιστον στα δύο πρώτα στάδια.

Καταρχάς, λοιπόν, το Δικαστήριο προβαίνει στον προσδιορισμό των «σχετικών ακτών» και της «σχετικής θαλάσσιας περιοχής»: στην πρώτη περίπτωση, πρόκειται για τις ακτές που διαθέτουν αλληλεπικαλυπτόμενη θαλάσσια προέκταση, η οποία χρήζει οριοθέτησης· στην δεύτερη περίπτωση, προσδιορίζεται η θαλάσσια περιοχή που πρόκειται να οριοθετηθεί από το Δικαστήριο (Lando, 2019, p. 35). Η προαναφερόμενη διαδικασία ανήκει στα προκαταρκτικά στάδια, τα οποία προηγούνται της κύριας οριοθέτησης. Συνεπώς, όταν αυτά ολοκληρωθούν, ακολουθεί η μέθοδος των τριών, κύριων σταδίων.

Αρχικά, το Δικαστήριο χαράσσει μία προσωρινή γραμμή ίσης απόστασης, χρησιμοποιώντας τα πιο κατάλληλα σημεία των γραμμών βάσης των διαδίκων κρατών. Κατόπιν, εξετάζεται αν και κατά πόσον υπάρχουν «σχετικές περιστάσεις», οι οποίες, ενδεχομένως, επιτάσσουν την προσαρμογή της προσωρινής γραμμής, προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Τέλος, το Δικαστήριο ελέγχει αν η προσωρινή γραμμή οδηγεί σε ένα δυσανάλογο αποτέλεσμα, εξετάζοντας τη διαφορά μήκους των ακτών και της θαλάσσιας περιοχής της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ (Tanaka, 2019, p. 247).

3.2.2. Οι «σχετικές περιστάσεις» υπό το φως της διεθνούς θεωρίας και νομολογίας: η σημασία των νησιών κατά τη διαδικασία οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών.

Έχοντας υπόψιν όσα προαναφέρθηκαν, εύλογα προκύπτει το ερώτημα ποιες είναι οι «σχετικές περιστάσεις», οι οποίες δύνανται να επηρεάσουν την οριοθέτηση κατά το δεύτερο στάδιο της διαδικασίας. Σε γενικές γραμμές, γίνεται δεκτό ότι οι «σχετικές περιστάσεις» δεν είναι *numerus clausus*, δεν πρόκειται δηλαδή για έναν κλειστό αριθμό συγκεκριμένων παραγόντων, όπως υποστηρίζει η Τουρκία (International Arbitral Awards, *Case Guinea-Guinea-Bissau*, 1985, para. 89, p.18). Τουναντίον, περιλαμβάνουν ένα απροσδιόριστο

αριθμό γεωγραφικών ή μη γεωγραφικών στοιχείων που λαμβάνονται υπόψιν κατά περίπτωση (Evans, 1989, p. 17-26). Η διάκριση σε γεωγραφικές και μη γεωγραφικές συναντάται σε επίπεδο διεθνούς θεωρίας, η δε πρακτική των κρατών και η νομολογία δίνουν προτεραιότητα στις πρώτες, ιδίως στις περιπτώσεις οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ. Για παράδειγμα, στις γεωγραφικές περιστάσεις συγκαταλέγεται η γεωγραφική διαμόρφωση της περιοχής, η ύπαρξη νησιών και η καμπυλότητα των ακτών, ενώ οι μη γεωγραφικές περιλαμβάνουν την εκχώρηση αδειών εκμετάλλευσης πετρελαίου, την ναυσιπλοΐα, την ασφάλεια και δημόσια τάξη των ωκεανών (Fietta and Cleverly, 2016) κ.λ.π.

Με δεδομένο το γεγονός ότι το τουρκολιβυκό Μνημόνιο παραβλέπει την ύπαρξη αρκετών ελληνικών νησιών που παρεμβάλλονται μεταξύ Τουρκίας και Λιβύης, ενδείκνυται η περαιτέρω ανάλυση της ύπαρξης νησιών ως γεωγραφικής περίστασης, η οποία δύναται να επηρεάσει την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ μεταξύ δύο κρατών.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την επίσημη τουρκική θέση, όσα νησιά αποκόπτουν την παράκτια προβολή της ακτογραμμής ενός κράτους, βρίσκονται στη λάθος πλευρά της γραμμής οριοθέτησης και έχουν πολύ μικρές ακτές σε σχέση με το εν λόγω κράτος, συνιστούν «ειδικές περιστάσεις» και, συνεπώς, δύνανται να έχουν μηδενική επήρεια (Republic of Turkey-Ministry of Foreign Affairs, 2020, p. 29). Με άλλα λόγια, η Τουρκία δεν απορρίπτει γενικά το δικαίωμα των νησιών σε υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ, αλλά υποστηρίζει ότι λαμβάνουν μηδενική επήρεια όταν το μέγεθος των ακτών τους, η παρουσία τους (αποκοπή της παράκτια προβολής της ακτογραμμής ενός ηπειρωτικού κράτους) και η τοποθεσία τους (στη λάθος πλευρά της μέσης γραμμής) στρεβλώνει τη διαδικασία οριοθέτησης, οδηγώντας σε ένα μη δίκαιο αποτέλεσμα (Παπασταυρίδης, 2020, σελ. 25).

Σε αυτό το πλαίσιο, η *Υπόθεση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα* (2018) μπορεί να αξιοποιηθεί για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα διεθνή δικαστικά και διαιτητικά όργανα λαμβάνουν υπόψιν τους νησιωτικούς σχηματισμούς κατά τη διαδικασία οριοθέτησης (Παράρτημα ΣΤ). Στην εν λόγω υπόθεση, το ΔΔΧ αποφάσισε ότι τα «Corn Islands» έπρεπε να αξιοποιηθούν στο πρώτο στάδιο της οριοθέτησης, δηλαδή ως σημεία βάσης για την χάραξη μίας προσωρινής μέσης γραμμής. Οι εν λόγω νησιωτικοί σχηματισμοί ανήκουν στη Νικαράγουα και αποτελούν νησιά κατά την έννοια του Άρθρου 121 της Σύμβασης ΔΘ, δηλαδή έχουν τον δικό τους πληθυσμό, καθώς και δυνατότητα συντήρησης οικονομικής ζωής (παρ. 140, σελ. 191). Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε το Δικαστήριο και για τα «Paxaro Bono» και «Palmenta Cays», νησιωτικά μορφώματα που βρίσκονται κοντά στο ηπειρωτικό έδαφος της Νικαράγουας: παρά το γεγονός ότι αποτελούν νομικά βράχους, δηλαδή δεν έχουν ούτε μόνιμο πληθυσμό ούτε ικανότητα συντήρησης οικονομικής ζωής,

εντούτοις, το ΔΔΧ θεώρησε ότι αποτελούν ένα σύμπλεγμα νησίδων, οι οποίες, λόγω της άμεσης γειτνίασης τους με την ακτή της Νικαράγουας, μπορούν να εξομοιωθούν με αυτήν και να χρησιμοποιηθούν ως σημεία βάσης (παρ. 142, σελ. 192).

Συν τοις άλλοις, τα νησιά και οι βράχοι παίζουν σημαντικό ρόλο στο δεύτερο στάδιο της διαδικασίας οριοθέτησης. Βεβαίως, επισημαίνεται ότι οι νησιωτικοί σχηματισμοί δεν συνιστούν πάντοτε «σχετικές περιστάσεις», αλλά μόνο όταν μπορούν να «στρεβλώσουν» τη γεωγραφία της θαλάσσιας περιοχής που πρόκειται να οριοθετηθεί. Στην περίπτωση αυτή, η επήρεια που θα λάβουν κατά τη διαδικασία οριοθέτησης εξαρτάται από το μέγεθος τους, την απόσταση τους από το ηπειρωτικό έδαφος του κράτους και την κατάσταση τους, όπως, άλλωστε, τόνισε και το ΔΔΔΘ στην *Υπόθεση του Κόλπου της Βεγγάλης* (2012, παρ. 317, σελ. 86). Για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα* (2018), το ΔΔΧ έδωσε μισή επήρεια στα «Corn Islands», υποστηρίζοντας ότι, ναι μεν έχουν δικαίωμα σε υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ, πλην όμως έχουν στρεβλωτική επίδραση στην πορεία της προσωρινής μέσης γραμμής, λόγω της απόστασης τους από το ηπειρωτικό έδαφος της Νικαράγουας (26 ναυτικά μίλια) και του περιορισμένου μεγέθους τους («Great Corn»-9,6 τετραγωνικά χιλιόμετρα, «Little Corn»-3 τετραγωνικά χιλιόμετρα, παρ. 154, σελ.196).

Ωστόσο, όπως τόνισε το ΔΔΧ στην *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία* (2012), η τυχόν προσαρμογή της προσωρινής μέσης γραμμής λόγω της ύπαρξης νησιών δεν πρέπει να οδηγήσει στην πλήρη αποκοπή του ηπειρωτικού κράτους από τα δικαιώματα των νησιών του σε θαλάσσιες ζώνες (παρ. 216, σελ. 704). Ειδικότερα, το ΔΔΧ διαπίστωσε ότι ο τρόπος χάραξης της προσωρινής μέσης γραμμής μεταξύ ορισμένων νησιών της Κολομβίας και του ηπειρωτικού εδάφους της Νικαράγουας θα είχε ως αποτέλεσμα να αποκοπεί η Νικαράγουα από ένα μεγάλο τμήμα της θαλάσσιας περιοχής, στο οποίο προβάλλουν οι ακτές της (Παράρτημα Ζ). Για το λόγο αυτό, το Δικαστήριο αναπροσάρμοσε την προσωρινή μέση γραμμή υπέρ της Νικαράγουας, τονίζοντας, όμως, ότι αυτή η αναπροσαρμογή δεν πρέπει να οδηγήσει αντίστοιχα στην πλήρη αποκοπή της Κολομβίας από τα δικαιώματα των νησιών της στην περιοχή που βρίσκεται ανατολικά αυτών των νησιών (αρχή της αντίστροφης μη αποκοπής). Με αυτό τον τρόπο, τα κολομβιανά νησιά San Andrés, Providencia and Santa Catalina, τα οποία βρίσκονται σε απόσταση 482 ναυτικών μιλίων από το ηπειρωτικό έδαφος της Κολομβίας, έλαβαν πλήρη επήρεια στην περιοχή ανατολικά των νησιών (παρ. 168, σελ. 686).

Υπό το φως των ανωτέρω, καθίσταται εμφανές ότι, το επιχείρημα της Τουρκίας, σύμφωνα με το οποίο η αρχή της ευθυδικίας -και όχι η αρχή της μέσης γραμμής- εφαρμόζεται στην οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ δεν έχει γίνει αποδεκτό σε

επίπεδο νομολογίας. Λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός ότι η διατύπωση των άρθρων 74 και 83 της Σύμβασης ΔΘ είναι εξαιρετικά ασαφής, η νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην κωδικοποίηση των βασικών αρχών που ενδείκνυται να εφαρμόζονται στην οριοθέτηση των εν λόγω θαλασσίων ζωνών. Με βάση, λοιπόν, την εν λόγω νομολογία, είναι σαφές ότι η αρχή της μέσης γραμμής έχει αποκτήσει εθιμική ισχύ. Αντιθέτως, η αρχή της ευθυδικίας δεν αποτελεί μέθοδο οριοθέτησης (όπως ισχυρίζεται η Τουρκία), αλλά αφορά την εφαρμογή δίκαιων αρχών κατά τη διαδικασία της οριοθέτησης, αν και εφόσον υφίστανται «σχετικές περιστάσεις» που επιβάλλουν την επίτευξη μιας δίκαιης λύσης.

Πάντως, ακόμα και αν υπάρχουν «σχετικές περιστάσεις», η νομολογία δεν φαίνεται να έχει αποδεχτεί, μέχρι στιγμής, ότι τα νησιά που έχουν πολύ μικρές ακτές συγκριτικά με την ακτογραμμή ενός ηπειρωτικού κράτους, έχουν δικαίωμα μόνο σε αιγιαλίτιδα ζώνη. Είναι αλήθεια ότι η επήρεια των νησιών κατά τη διαδικασία οριοθέτησης κρίνεται βάσει διαφόρων παραγόντων, συμπεριλαμβανομένης της τοποθεσίας και του μεγέθους τους. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι έχουν δικαίωμα μόνο σε χωρικά ύδατα. Άρα, το τουρκικό επιχείρημα που υπονοείται στο τουρκολιβυκό Μνημόνιο, δηλαδή ότι νησιά όπως η Κρήτη, η Ρόδος και η Κάρπαθος δεν έχουν καν επήρεια, προφανώς στερείται νομικής βάσης. Άλλωστε, όπως προαναφέρθηκε, στην *Υπόθεση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα* (2018), το ΔΔΧ έδωσε μισή επήρεια στα «Corn Islands», τα οποία έχουν μικρότερο μέγεθος σε σχέση με τα αντίστοιχα ελληνικά νησιά που παρακάμπτονται από την τουρκολιβυκή συμφωνία.

Το ίδιο ισχύει και για τη θέση της Τουρκίας, σύμφωνα με την οποία τα νησιά που βρίσκονται στη «λάθος πλευρά της μέσης γραμμής» μεταξύ δύο κρατών με ηπειρωτικές ακτές δεν δικαιούνται υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ: η *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία* (2012) φαίνεται να τάσσεται υπέρ της αντίθετης άποψης, αφού τα κολομβιανά νησιά που βρίσκονταν κοντά στο ηπειρωτικό έδαφος της Νικαράγουας και μακριά από το ηπειρωτικό έδαφος της Κολομβίας είχαν υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ.

Ακόμα, αναφορικά με τον τουρκικό ισχυρισμό περί της ανάγκης μη αποκοπής της παράκτιας προβολής της Τουρκίας, τονίζεται ότι η *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία* (2012) κατέδειξε ότι το Δικαστήριο, όταν μετατοπίζει και αναπροσαρμόζει την προσωρινή μέση γραμμή, φροντίζει έτσι ώστε κανένας από τους διαδίκους να μην αποκόπτεται πλήρως από τα σημεία εκείνα, στα οποία προβάλλουν οι ακτές του. Αντιστοίχως, στην περίπτωση της Ελλάδας, αυτό σημαίνει ότι οποιαδήποτε προσαρμογή της προσωρινής μέσης γραμμής δεν πρέπει να οδηγήσει στην αποκοπή της χώρας μας από τα δικαιώματα που δημιουργούνται

από τα ελληνικά νησιά στην περιοχή νότια ή δυτικά των εν λόγω νησιών προς το ηπειρωτικό μας έδαφος.

3.2.3. *Η ύπαρξη τρίτων κρατών στην θαλάσσια περιοχή προς οριοθέτηση ως «σχετική περίπτωση».*

Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι, πέραν των «σχετικών περιστάσεων» που προαναφέρθηκαν, η Τουρκία υποστηρίζει ότι η ύπαρξη τρίτων κρατών στην περιοχή προς οριοθέτηση πρέπει να ληφθεί υπόψη ως «σχετική περίπτωση», έτσι ώστε να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα (Republic of Turkey-Ministry of Foreign Affairs, 2020, p. 26). Βεβαίως, η ίδια φρόντισε να αγνοήσει την ύπαρξη των ελληνικών νησιών κατά την υπογραφή του τουρκολιβυκού Μνημονίου (Παπασταυρίδης, 2020, σελ. 36). Για το λόγο αυτό, ενδείκνυται η εξέταση της σχετικής νομολογίας των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων αναφορικά με το ρόλο που διαδραματίζει η ύπαρξη τρίτων κρατών στο δεύτερο στάδιο της οριοθέτησης.

Αναλυτικότερα, στην *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία* (2012), η Κολομβία υποστήριξε ότι οι συμφωνίες θαλάσσιας οριοθέτησης που είχε υπογράψει με την Τζαμάικα (1993), τον Παναμά (1976), την Κόστα Ρίκα (1977) και την Ονδούρα (1986), αποδεικνύουν ότι τα εν λόγω κράτη αναγνώρισαν τα δικαιώματα της Κολομβίας στην σχετική θαλάσσια περιοχή (παρ. 92, σελ. 659). Παρόλα αυτά, το ΔΔΧ υποστήριξε ότι μια συνθήκη μεταξύ δύο χωρών δεν μπορεί να επηρεάσει τα δικαιώματα ενός τρίτου κράτους (αρχή «res inter alios acta»).

Πράγματι, η αρχή αυτή έχει επιβεβαιωθεί και σε άλλες υποθέσεις του ΔΔΧ, όπως για παράδειγμα στην «Διαταγή» της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 1976, η οποία εκδόθηκε στο πλαίσιο της *Υπόθεσης της Υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου* (1976). Ειδικότερα, το ΔΔΧ υποστήριξε ότι «μονομερείς παραχωρήσεις ή έρευνες που γίνονται από ένα Κράτος σε αμφισβητούμενες περιοχές, δεν δημιουργούν κανένα νέο δικαίωμα υπέρ αυτού ούτε στερούν το άλλο κράτος από τα δικαιώματά που απολαμβάνει σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο» (παρ. 29, σελ. 10). Στο ίδιο πνεύμα κινείται και το άρθρο 34 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969, σύμφωνα με το οποίο «μία συνθήκη δεν δημιουργεί υποχρεώσεις και δικαιώματα για τρίτο Κράτος ή διεθνή οργανισμό χωρίς τη συναίνεση του κράτους ή του οργανισμού αυτού».

Έτσι, λοιπόν, στην *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία* (2012) η εφαρμογή της αρχής «res inter alios acta» σήμαινε πρακτικά ότι η υπόθεση αφορούσε αποκλειστικά τα δικαιώματα της Νικαράγουας και της Κολομβίας, με την επιφύλαξη τυχόν αξιώσεων τρίτων χωρών (παρ. 208, 227, σελ. 700, 707). Η εν λόγω απόφαση του ΔΔΧ έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ελλάδα, καθώς, το Δικαστήριο αγνόησε τις συμφωνίες θαλάσσιας οριοθέτησης

μεταξύ Κολομβίας-Παναμά και Κολομβίας-Κόστα Ρίκα και απέδωσε στην Νικαράγουα περιοχές όπου η Κολομβία είχε αποκτήσει κυριαρχικά δικαιώματα βάσει των ανωτέρω συμφωνιών.

Επομένως, στην περίπτωση μίας μελλοντικής συμφωνίας θαλάσσιας οριοθέτησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ή προσφυγής σε κάποιο δικαιοδοτικό όργανο, το αρμόδιο δικαστήριο θα μπορούσε να αγνοήσει το τουρκολιβικό Μνημόνιο, δεδομένου ότι παρακάμπτονται πλήρως τα δικαιώματα των ελληνικών νησιών. Συνήθως, τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, λαμβάνουν μέτρα για την προστασία των συμφερόντων τρίτων χωρών, σχεδιάζοντας μία γραμμή οριοθέτησης χωρίς ένα σταθερό τελικό σημείο (Hestermeyer et al., 2011, p. 245). Για παράδειγμα, η εν λόγω προσέγγιση χρησιμοποιήθηκε στην *Υπόθεση Νικαράγουα-Ονδούρα* (2007, παρ. 312, σελ. 756/Παράρτημα Η), καθώς και στην *Υπόθεση Καμερούν-Νιγηρία* (2002, παρ. 238, σελ. 421/Παράρτημα Θ).

3. Μεθοδολογία Έρευνας

Η ανάλυση του τουρκολιβυκού Μνημονίου στηρίχθηκε σε μεθόδους ποιοτικής έρευνας. Σε γενικές γραμμές, η ποιοτική έρευνα χρησιμοποιείται για την περιγραφή και αποκωδικοποίηση συγκεκριμένων φαινομένων, μέσω της συλλογής δεδομένων που προέχονται από συνεντεύξεις, μελέτες συγκεκριμένων περιπτώσεων, αναλύσεις αρχειακού υλικού και περιεχομένου, προσωπικές εμπειρίες κ.λ.π.

Στην παρούσα εργασία, αξιοποιήθηκε η μέθοδος «*ανάλυσης αρχειακού υλικού*». Βάσει του άρθρου 160 του Νόμου περί Γενικών Αρχείων του Κράτους, το αρχειακό υλικό συμπεριλαμβάνει το σύνολο των τεκμηρίων, μαρτυριών και εγγράφων, τα οποία σχετίζονται άμεσα με τη δραστηριότητα του Κράτους και άλλων δημοσίων ή ιδιωτικών οργανισμών, νομικών προσώπων ή άλλων οντοτήτων. Συνεπώς, έχοντας υπόψιν το γεγονός ότι η εξέταση της φύσης, της διαδικασίας σύναψης και του περιεχομένου του Μνημονίου αποτελεί ένα καθαρά νομικό ζήτημα, θεωρήθηκε αναγκαία η ανάλυση του υπό το πρίσμα των διεθνών συμβατικών κειμένων (Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών του 1969 και Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας του 1982), όπως αυτά έχουν κυρωθεί με νόμο, έχουν δημοσιευθεί στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης και αποτελούν, πλέον, τμήμα του εσωτερικού δικαίου της χώρας μας. Άλλωστε, οι προαναφερόμενες διεθνείς συνθήκες κωδικοποιούν σε μεγάλο βαθμό εθιμικούς κανόνες διεθνούς δικαίου, ανήκουν δε από κοινού με το έθιμο στις κύριες πηγές του διεθνούς δικαίου, δηλαδή προσδιορίζουν από που αντλούν την ισχύ τους οι κανόνες του. Άρα, η μελέτη τους θεωρήθηκε αναγκαία για την εξέταση της συμβατότητας ή μη του τουρκολιβυκού Μνημονίου με το διεθνές δίκαιο.

Επιπρόσθετα, για τους σκοπούς της διπλωματικής εργασίας, χρησιμοποιήθηκε και η μέθοδος «*ανάλυσης περιεχομένου*». Ειδικότερα, πρόκειται για την ανάλυση ποιοτικού υλικού το οποίο μπορεί να έχει διάφορες μορφές, όπως ηλεκτρονικές πηγές, εφημερίδες, βιβλία διακεκριμένων θεωρητικών, επιστημονικά άρθρα κ.λ.π. (Κυριαζή, 1999). Εν προκειμένω, η προσφυγή σε τέτοιου είδους δεδομένα είχε ως στόχο την εξοικείωση του αναγνώστη με το ζήτημα, καθώς πρόκειται για ένα θέμα που βρίσκεται αρκετά συχνά στην ατζέντα της δημοσιογραφίας τόσο της Ελλάδας όσο και της Τουρκίας. Για το λόγο αυτό, έγινε προσπάθεια αξιοποίησης επίκαιρων και έγκυρων πηγών, όπως

- έργα σημαντικών θεωρητικών του διεθνούς δικαίου που έχουν συμβάλει σημαντικά στην αποσαφήνιση δύσκολων νομικών ζητημάτων, ιδίως δε του δικαίου οριοθέτησης θαλασσιών ζωνών, το οποίο αποτελεί ένα αρκετά τεχνικό και περίπλοκο ζήτημα

- ειδησεογραφικά άρθρα από την επικαιρότητα, έτσι ώστε να διασφαλιστεί ότι η παρούσα ανάλυση συμβαδίζει με τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις
- επιστημονικά άρθρα που αποτυπώνουν τις απόψεις διακεκριμένων δημοσιολόγων και νομικών πάνω σε ζητήματα του διεθνούς δικαίου των συνθηκών και της θάλασσας
- στοιχεία από κρατικές υπηρεσίες, όπως τα Υπουργεία Εξωτερικών της Ελλάδας και της Τουρκίας
- υλικό μη κερδοσκοπικών οργανισμών, όπως το Ινστιτούτο Ενέργειας Νοτιοανατολικής Ευρώπης (IENE), το οποίο εστιάζει στη μελέτη ενεργειακών θεμάτων και την ενημέρωση της κοινής γνώμης για τις τρέχουσες ενεργειακές εξελίξεις
- επίσημα έγγραφα διεθνών οργανισμών, όπως το Εγχειρίδιο Συνθηκών των ΗΕ που παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για ζητήματα του διεθνούς δικαίου των συνθηκών
- επίσημα έγγραφα ινστιτούτων διεθνούς δικαίου (π.χ. Ινστιτούτο Διεθνούς Δικαίου του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης) κ.λ.π.

Τέλος, απαραίτητη θεωρήθηκε και η αξιοποίηση της μεθόδου «μελέτη περίπτωσης». Για παράδειγμα, η μελέτη ορισμένων δικαστικών αποφάσεων του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, όπως η Υπόθεση Υφαλοκρηπίδας Βόρειας Θάλασσας (1969), κρίθηκε απαραίτητη για την καλύτερη κατανόηση τόσο της διαδικασίας σύναψης διεθνών συνθηκών όσο και των μεθόδων οριοθέτησης θαλασσίων ζωνών. Αδιαμφισβήτητα, η νομολογία ανήκει στις επικουρικές πηγές δικαίου, δηλαδή δεν αποτελεί την τυπική πηγή της κανονιστικής ισχύος ενός κανόνα διεθνούς δικαίου. Εντούτοις, η μελέτη συγκεκριμένων υποθέσεων είναι ζωτικής σημασίας, αφού οι αποφάσεις των διεθνών διαιτητικών και δικαστικών οργάνων συμβάλλουν στην καταγραφή και αποσαφήνιση του διεθνούς δικαίου, ιδίως των κανόνων εθιμικής ισχύος. Ειδικά στην περίπτωση του τουρκολιβυκού Μνημονίου, όπου τόσο η Τουρκία όσο και η Λιβύη δεν είναι συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση ΔΘ, η μελέτη συγκεκριμένων περιπτώσεων-αποφάσεων του ΔΔΧ διευκόλυνε τον εντοπισμό εθιμικών κανόνων, οι οποίοι δεσμεύουν τα εν λόγω κράτη (π.χ. άρθρα 74, 83 και 121 Σύμβασης ΔΘ).

Με βάση, λοιπόν, τις προαναφερόμενες μεθόδους, η ανά χείρας έρευνα προσπάθησε να απαντήσει στα εξής ερωτήματα:

- Ερώτημα 1^ο: Για ποιο λόγο έχει εμπλακεί η Τουρκία στο παιχνίδι των διεκδικήσεων τα τελευταία χρόνια; Τι επιδιώκει και ποια είναι η στάση των κρατών της ευρύτερης περιοχής;
- Ερώτημα 2^ο: Ποια είναι η νομική φύση του τουρκολιβυκού Μνημονίου; Πρόκειται για μία νομικά δεσμευτική διεθνή συνθήκη ή για ένα κείμενο πολιτικού χαρακτήρα;

- Ερώτημα 3^ο: Ποια είναι η διαδικασία σύναψης διεθνών συνθηκών σύμφωνα με της Σύμβασης της Βιέννης του 1969; Έχει ολοκληρωθεί νόμιμα η σύναψη του τουρκολιβυκού Μνημονίου; Αν όχι, τότε ποιος δύναται να επικαλεστεί την ακυρότητα του;
- Ερώτημα 4^ο: Έχουν η Τουρκία και Λιβύη θαλάσσια σύνορα; Αν όχι, τότε πως επηρεάζει η συμφωνία τα δικαιώματα τρίτων κρατών;
- Ερώτημα 5^ο: Ποιο είναι το νομικό καθεστώς των νήσων σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο της θάλασσας; Δικαιούνται τα νησιά υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ;
- Ερώτημα 6^ο: Με ποιους τρόπους γίνεται η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ μεταξύ κρατών με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές; Ποιες είναι οι «σχετικές περιστάσεις» που λαμβάνονται υπόψιν από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα και ποια είναι τα τουρκικά επιχειρήματα; Ποιος είναι ο ρόλος των νησιών και των τρίτων κρατών ως «σχετικών περιστάσεων» που δύνανται να επηρεάσουν την οριοθέτηση;

Οι απαντήσεις στα εν λόγω ερωτήματα καταγράφηκαν εκτενώς στο τμήμα της Βιβλιογραφικής Ανασκόπησης της παρούσας εργασίας, η δε ανάλυση των συμπερασμάτων εμπεριέχεται στην επόμενη ενότητα της εργασίας.

4. Συμπεράσματα

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, καθίσταται εμφανές ότι η υπογραφή του τουρκολιβυκού Μνημονίου αποτελεί ένα ζήτημα με σημαντικές πολιτικές και νομικές διαστάσεις. Εκ πολιτικής απόψεως, είναι πέραν αμφιβολίας ότι συνιστά ένα εργαλείο αναθεωρητισμού και προσπάθειας μεταβολής του ενεργειακού status quo στην Ανατολική Μεσόγειο, σε μία εποχή που η διπλωματική και ενεργειακή απομόνωση της Τουρκίας αυξάνεται συνεχώς. Πράγματι, η τελευταία εξακολουθεί να κινείται στο μονοπάτι που χάραξε ο Νταβούτογλου, με μία, όμως, σημαντική διαφοροποίηση: η αξιοποίηση του ιστορικού και γεωγραφικού της βάθους γίνεται με όρους σκληρής και όχι ήπιας ισχύος, καθώς και με ρητορικές απειλών και κατάφωρες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου.

Η εν λόγω συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα με τις ενεργειακές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, οι οποίες, από τη μία πλευρά, συνέβαλαν στη δημιουργία νέων συμμαχιών και, από την άλλη πλευρά, αύξησαν τη δυσaréσκεια όσων κρατών έμειναν εκτός ή έχασαν την ευκαιρία εξασφάλισης της ενεργειακής πρωτοκαθεδρίας στην περιοχή. Αδιαμφισβήτητα, η Τουρκία ανήκει στην κατηγορία των κρατών που έμειναν εκτός των νέων σχημάτων συνεργασίας, ορισμένα εκ των οποίων, μάλιστα, την έχουν ενοχλήσει αρκετά (ιδίως η σχεδιαζόμενη κατασκευή του υποθαλάσσιου αγωγού EastMed), αφού πρόκειται για μία χώρα που εμπλέκεται ενεργά στη διπλωματία των αγωγών. Συνεπώς, οι περιφερειακές συμμαχίες ερμηνεύονται από την τουρκική πλευρά ως απόπειρες αμφισβήτησης της ισχύος της και γεωοικονομικής περιθωριοποίησης της, αλλά και ως εμπόδια στο νεοθωμανικό όραμα ανάδειξης της σε μία περιφερειακή δύναμη πρώτης κλάσης.

Όσον αφορά τις νομικές πτυχές του τουρκολιβυκού Μνημονίου, η παρούσα εργασία εστίασε σε ζητήματα που εμπíπτουν στο πεδίο του διεθνούς δικαίου των συνθηκών και της θάλασσας. Αρχικά, εξετάστηκε η νομική του φύση σύμφωνα με τους κανόνες της Σύμβασης της Βιέννης του 1969 και τη σχετική νομολογία των διεθνών δικαστηρίων. Ειδικότερα, υπό το φως των διατάξεων της εν λόγω Σύμβασης περί ορισμού (άρθρο 2) και ερμηνείας των διεθνών συνθηκών (άρθρα 31-33), όπως αυτές έχουν ερμηνευθεί και εφαρμοστεί από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα (π.χ. *Υπόθεση Κατάρ-Μπαχρέιν*, 2001, ΔΔΧ), κατέστη σαφές ότι το Μνημόνιο αποτελεί μία νομικά δεσμευτική διεθνή συμφωνία, η οποία δημιουργεί δικαιώματα και υποχρεώσεις που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο. Πράγματι, η ονομασία του δεν επηρεάζει τη νομική δεσμευτικότητα του περιεχομένου του: το γράμμα του κειμένου του (χρήση όρων όπως «έχοντας αποφασίσει», «πρέπει» κ.λ.π), το περιεχόμενο του (π.χ.

δέσμευση των μερών στις αρχές του Χάρτη των ΗΕ, απόφαση για οριοθέτηση των ζωνών θαλάσσιας δικαιοδοσίας τους που αποτελεί κατεξοχήν νομικό ζήτημα, αναφορά στον τρόπο έναρξης της ισχύος του που αποτελεί κλασική διάταξη νομικά δεσμευτικών συμφωνιών κ.λ.π), όπως και η βούληση των μερών να προβούν στην πρωτοκόλληση του στον ΟΗΕ αποτελούν σημαντικές ενδείξεις ότι πρόκειται για μία διεθνή συνθήκη και όχι απλώς για ένα κείμενο πολιτικού χαρακτήρα.

Εν συνεχεία, αναλύθηκαν τα στάδια σύναψης των διεθνών συνθηκών βάσει της Σύμβασης της Βιέννης του 1969. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρθηκε ότι η διαδικασία σύναψης μίας διεθνούς συνθήκης ξεκινά συνήθως με τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων, ακολουθεί η υιοθέτηση του κειμένου της συμφωνίας και, τέλος, παρέχεται η συναίνεση των μερών να δεσμευθούν από αυτήν. Η συναίνεση αυτή μπορεί να παρασχεθεί ποικιλοτρόπως, δηλαδή με την υπογραφή, επικύρωση, αποδοχή, έγκριση, προσχώρηση ή με οποιοδήποτε άλλο νόμιμο τρόπο.

Συνήθως, τα κράτη συνάπτουν διεθνείς συνθήκες είτε με μόνη την υπογραφή του κειμένου είτε με την επικύρωση του, δηλαδή με την εκδήλωση της βουλήσεως του αρμοδίου κρατικού οργάνου να δεσμευθεί το κράτος διεθνώς. Γενικά, επισημαίνεται ότι η επικύρωση διαφέρει από την «κύρωση» μίας διεθνούς συνθήκης, δηλαδή τη διαδικασία με την οποία η συνθήκη εντάσσεται στην εσωτερική έννομη τάξη και η οποία διαφέρει από χώρα σε χώρα (συνήθως η νομοθετική εξουσία παρέχει τη συγκατάθεση της και, στη συνέχεια, ο Αρχηγός του Κράτους προβαίνει στην επικύρωση της συνθήκης). Τέλος, υπογραμμίζεται ότι η σύναψη μίας διεθνούς συμφωνίας δεν συνεπάγεται απαραίτητα και την ταυτόχρονη θέση της σε ισχύ: ο χρόνος έναρξης της ισχύος της καθορίζεται είτε στο κείμενο της είτε με συμφωνία των συμβαλλομένων.

Λαμβάνοντας υπόψιν την ανωτέρω ανάλυση, λοιπόν, προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα ως προς τον τρόπο κατάρτισης του τουρκολιβυκού Μνημονίου. Αναλυτικότερα, το Μνημόνιο υπογράφηκε από τους Υπουργούς Εξωτερικών των δύο κρατών. Η υπογραφή, ωστόσο, δεν εκφράζει τη βούληση των δύο κρατών να δεσμευθούν άνευ ετέρου από το κείμενο του, αφού καμία διάταξη δεν αναφέρει ότι η συμφωνία πρόκειται να τεθεί σε ισχύ με την υπογραφή της. Τουναντίον, το άρθρο 6 απαιτεί έγγραφη γνωστοποίηση του κάθε συμβαλλόμενου μέρους προς τον αντισυμβαλλόμενο του ότι ολοκληρώθηκαν οι απαιτούμενες εσωτερικές διαδικασίες για τη θέση της συμφωνίας σε ισχύ. Βάσει του εσωτερικού δικαίου τόσο της Τουρκίας όσο και της Λιβύης, απαιτείται η συγκατάθεση της νομοθετικής εξουσίας για τις περισσότερες διεθνείς συμφωνίες, ιδίως για όσες αφορούν σοβαρά νομικά ζητήματα, όπως η οριοθέτηση θαλασσίων ζωνών. Ωστόσο,

σε αντίθεση με την τουρκική κυβέρνηση, η οποία υπέβαλε το Μνημόνιο στην Εθνοσυνέλευση προς κύρωση, η Λιβύη απέφυγε να ακολουθήσει την οδό επικύρωσης της συμφωνίας μέσω του Κοινοβουλίου, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για ένα νομικά μη δεσμευτικό κείμενο και, συνεπώς, δεν χρειάζεται η έγκριση του νομοθετικού της σώματος. Παρόλα αυτά, όπως προαναφέρθηκε, το περιεχόμενο ενός εγγράφου είναι αυτό που καθορίζει τη νομική του δεσμευτικότητα και όχι η ονομασία του. Άρα, η συγκατάθεση της λιβυκής Βουλής ήταν αναγκαία για τη νόμιμη ολοκλήρωση της διαδικασίας σύναψης του Μνημονίου.

Σύμφωνα με το άρθρο 46 της Σύμβασης της Βιέννης του 1969, η παραβίαση των κανόνων του εσωτερικού δικαίου που αφορούν την αρμοδιότητα σύναψης διεθνών συνθηκών αποτελεί λόγο σχετικής ακυρότητας μίας συνθήκης, υπό την προϋπόθεση ότι η παραβίαση είναι «έκδηλη» και αφορά διάταξη του εσωτερικού δικαίου με «θεμελιώδη σημασία». Εν προκειμένω, η συνομολόγηση του Μνημονίου πραγματοποιήθηκε κατά παράβαση διατάξεων «θεμελιώδους σημασίας», δηλαδή κανόνων που προσδιορίζουν τα αρμόδια κρατικά όργανα της Λιβύης, τα οποία πρέπει να παράσχουν τη συναίνεση τους για τη σύναψη μίας διεθνούς συνθήκης. Επίσης, η παραβίαση του λιβυκού δικαίου ήταν «έκδηλη», καθώς το κείμενο του Μνημονίου απαιτεί την προηγούμενη ολοκλήρωση των εσωτερικών νομικών διαδικασιών σε κάθε κράτος. Μάλιστα, ο Πρόεδρος του λιβυκού Κοινοβουλίου, με επιστολή του προς τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ, αποκήρυξε το τουρκολιβυκό Μνημόνιο ως μη υφιστάμενο.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, μόνο τα συμβαλλόμενα μέρη (Τουρκία-Λιβύη) έχουν δικαίωμα επίκλησης της ακυρότητας της συνθήκης. Πάντως, η πρακτική των κρατών αποδεικνύει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη σπάνια επικαλούνται το άρθρο 46 ως λόγο ακυρότητας μίας συνθήκης. Από και πέρα, η επιβίωση του τουρκολιβυκού Μνημονίου θα εξαρτηθεί από τις μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις στη Λιβύη, ιδίως δε από τη συμπεριφορά των επόμενων κυβερνήσεων.

Το τουρκολιβυκό Μνημόνιο, πέραν του γεγονότος ότι πάσχει από σχετική ακυρότητα, είναι αντίθετο στους κανόνες οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ, όπως αυτοί αποτυπώνονται στα άρθρα 74 και 83 της Σύμβασης ΔΘ και εξειδικεύονται μέσα από τη νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων. Σύμφωνα με τα εν λόγω άρθρα, η οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ είναι νόμιμη όταν συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις, δηλαδή όταν πρόκειται για οριοθέτηση ανάμεσα σε κράτη με παρακείμενες ή αντικείμενες ακτές, η οποία πραγματοποιείται με συμφωνία που στηρίζεται στο διεθνές δίκαιο και με σκοπό την επίτευξη μίας δίκαιης λύσης. Μάλιστα, ο εθιμικός χαρακτήρας

αυτών των άρθρων έχει αναγνωριστεί και σε αρκετές αποφάσεις του ΔΔΧ (π.χ. *Υπόθεση Νικαράγουα-Κολομβία*, 2012), γεγονός που σημαίνει ότι τόσο η Τουρκία και η Λιβύη δεσμεύονται από το περιεχόμενο τους, αν και δεν είναι μέλη της Σύμβασης ΔΘ.

Η παρούσα εργασία κατέδειξε, λοιπόν, ότι οι προαναφερόμενες προϋποθέσεις δεν πληρούνται για τους ακόλουθους λόγους. Πρώτον, η Τουρκία και η Λιβύη δεν διαθέτουν αντικείμενες ακτές, αφού μεταξύ των δύο χωρών παρεμβάλλονται ελληνικά νησιά. Δεύτερον, το περιεχόμενο της συμφωνίας είναι αντίθετο με το διεθνές δίκαιο, καθώς τα νησιά δικαιούνται υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ, σύμφωνα με το άρθρο 121 της Σύμβασης ΔΘ που έχει αποκτήσει εθιμική ισχύ (π.χ. *Υπόθεση Κατάρ-Μπαχρέιν*, 2001, ΔΔΧ). Από κει και πέρα, όσον αφορά το ρόλο που διαδραματίζει η ύπαρξη νησιών κατά τη διαδικασία οριοθέτησης, επισημαίνεται ότι τα νησιά δύνανται να ληφθούν υπόψην είτε ως σημεία βάσης από τα οποία θα χαραχθεί η προσωρινή μέση γραμμή κατά το πρώτο στάδιο της οριοθέτησης (όταν βρίσκονται σε μικρή απόσταση από τις ακτές) είτε/και ως σχετική περίσταση, η οποία ενδέχεται να οδηγήσει στην αναπροσαρμογή της προσωρινής μέσης γραμμής. Στο δεύτερο δε στάδιο της οριοθέτησης, το μέγεθος, η κατάσταση τους και η απόσταση τους από το ηπειρωτικό έδαφος καθορίζει το αν θα λάβουν πλήρη, περιορισμένη ή καθόλου επήρεια.

Πράγματι, λοιπόν, η επήρεια κρίνεται κατά περίπτωση. Ωστόσο, το τουρκολιβυκό Μνημόνιο θεωρείται προβληματικό, αφού αντανάκλα τη θέση της Τουρκίας ότι τα ελληνικά νησιά (Κρήτη, Ρόδος, Καστελόριζο κ.λ.π.) αγνοήθηκαν και δεν έλαβαν επήρεια κατά την οριοθέτηση με την Λιβύη, επειδή αποκόπτουν την παράκτια προβολή της ακτογραμμής της, βρίσκονται στη λάθος πλευρά της γραμμής οριοθέτησης και έχουν πολύ μικρές ακτές σε σχέση με το μέγεθος των τουρκικών ακτών. Επιπρόσθετα, η Τουρκία υποστηρίζει ότι η αρχή της ευθυδικίας (και όχι η αρχή της μέσης γραμμής) εφαρμόζεται στις οριοθετήσεις της υφαλοκρηπίδας και της ΑΟΖ, λαμβάνοντας υπόψην όλες τις σχετικές περιστάσεις με σκοπό την επίτευξη μίας δίκαιης λύσης. Τέλος, θεωρεί ότι ο κατάλογος των «σχετικών περιστάσεων» είναι κλειστός και περιλαμβάνει μόνο την γεωγραφία της περιοχής, τη μορφολογία και διαμόρφωση των ακτών, την ύπαρξη νησιών και βράχων, μη γεωγραφικές συνθήκες και συγκεκριμένες αρχές (αναλογικότητα, μη αποκοπή και εγγύτητα).

Εντούτοις, η ανάλυση που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της βιβλιογραφικής ανασκόπησης κατέδειξε ότι το τουρκικό επιχείρημα περί εφαρμογής της αρχής της μέσης γραμμής μόνο στην οριοθέτηση των χωρικών υδάτων είναι αβάσιμο, αφού η εθιμική αρχή της εν λόγω αρχής έχει αναγνωριστεί και κωδικοποιηθεί μέσα από τη νομολογία των διεθνών δικαστικών και διαιτητικών οργάνων, ιδίως δε από την απόφαση του ΔΔΧ στην *Υπόθεση της Μαύρης Θάλασσας* (2009). Άλλωστε, η αρχή της ευθυδικίας δεν αποτελεί

μέθοδο οριοθέτησης, αλλά αφορά την εφαρμογή δίκαιων αρχών κατά τη διαδικασία της οριοθέτησης, όταν δηλαδή υφίστανται «σχετικές περιστάσεις» που θα μπορούσαν να έχουν στρεβλωτική επίδραση στη γεωγραφία της περιοχής.

Επιπλέον, ο αριθμός των «σχετικών περιστάσεων» δεν είναι συγκεκριμένος, αλλά πρόκειται για έναν απροσδιόριστο αριθμό γεωγραφικών και μη γεωγραφικών στοιχείων που λαμβάνονται υπόψιν κατά περίπτωση. Ειδικά δε όσον αφορά την ύπαρξη νησιών ως γεωγραφικής περιστασης που δύναται να επηρεάσει την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ μεταξύ δύο κρατών, επισημαίνεται ότι η νομολογία δεν έχει αποδεχτεί ότι τα νησιά, τα οποία βρίσκονται στη λάθος πλευρά της μέσης γραμμής μεταξύ δύο κρατών με ηπειρωτικές ακτές χωρών, έχουν πολύ μικρές ακτές και αποκόπτουν την παράκτια προβολή ενός από τα μέρη, έχουν μηδενική επήρεια. Για παράδειγμα, στην *Υπόθεση Κόστα Ρίκα-Νικαράγουα* (2018), το ΔΔΧ έδωσε μισή επήρεια στα «Corn Islands», τα οποία έχουν μικρότερο μέγεθος σε σχέση με τα ελληνικά νησιά που «παρακάμπτονται» από το τουρκολιβικό Μνημόνιο. Επιπλέον, οποιαδήποτε προσαρμογή της προσωρινής μέσης γραμμής δεν δύναται να οδηγήσει στην πλήρη αποκοπή μίας χώρας από τα δικαιώματα που δημιουργούνται από τις περιοχές εκείνες των νησιών του προς τις οποίες προβάλλονται οι ακτές του.

Τέλος, άξιο μνείας θεωρείται το γεγονός ότι το τουρκολιβικό Μνημόνιο αγνοεί πλήρως την ύπαρξη τρίτων κρατών στην περιοχή προς οριοθέτηση. Ωστόσο, όπως έχει υποστηρίξει επανειλημμένα και το ΔΔΧ, η συνθήκη μεταξύ δύο χωρών δεν μπορεί να επηρεάσει τα δικαιώματα ενός τρίτου κράτους («res inter alios acta»). Συνεπώς, σε περίπτωση μελλοντικής οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, το αρμόδιο όργανο θα μπορούσε να αγνοήσει την τουρκολιβική συμφωνία, αφού αγνοούνται πλήρως τα δικαιώματα των ελληνικών νησιών.

5. Επίλογος

Η ανά χείρας εργασία έθεσε ως στόχο την κατανόηση του τουρκολιβυκού Μνημονίου από δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες, μία πολιτική και μία νομική. Συγκεκριμένα, η συμφωνία αυτή επικρίθηκε έντονα από πολλά κράτη της διεθνούς κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης της ΕΕ, καθώς ερμηνεύθηκε ως ένα πολιτικό εργαλείο αναθεωρητισμού, ανόδου του Νεοθωμανισμού και απόπειρας μεταβολής των γεωπολιτικών και γεωοικονομικών δεδομένων στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου υπέρ της Τουρκίας. Πέραν τούτου, όμως, η καταδίκη του πηγάζει και από το γεγονός ότι παραβιάζει το διεθνές δίκαιο, την αρχή της καλής γειτονίας και τα κυριαρχικά δικαιώματα των γειτονικών παράκτιων κρατών όσον αφορά τις θαλάσσιες ζώνες τους.

Πράγματι, το Μνημόνιο υπογράφηκε από τη λιβυκή κυβέρνηση χωρίς την έγκριση του Κοινοβουλίου, όπως απαιτεί το εσωτερικό δίκαιο της Λιβύης, με αποτέλεσμα να πάσχει από σχετική ακυρότητα. Ως εκ τούτου, ο Πρόεδρος του λιβυκού Κοινοβουλίου ζήτησε από τον Γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ να μην προβεί στην καταχώρηση του Μνημονίου ως διεθνούς συνθήκης. Βεβαίως, ο ΟΗΕ προέβη τελικά στην πρωτοκόλληση του. Ωστόσο, πρόκειται για μία καθαρά τυπική διαδικασία, η οποία δεν θεραπεύει ούτε την προβληματική διαδικασία σύναψης του ούτε την αντίθεση του περιεχομένου του στο διεθνές δίκαιο. Επομένως, η επιβίωση του θα εξαρτηθεί από την μελλοντική στάση της λιβυκής κυβέρνησης, αν δηλαδή αποφασίσει να επικαλεστεί ή όχι την ακυρότητα του.

Πάντως, ακόμα και αν το Μνημόνιο επιβιώσει, σε μία μελλοντική διαδικασία οριοθέτησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, το Δικαστήριο μπορεί να μην το λάβει υπόψιν, καθώς το περιεχόμενο του αντίκειται στο διεθνές δίκαιο της θάλασσας, εφόσον αγνοούνται πλήρως τα δικαιώματα των ελληνικών νησιών. Με άλλα λόγια, η υπογραφή του δεν μπορεί να επηρεάσει τα δικαιώματα τρίτων κρατών, όπως της Ελλάδας. Για το λόγο αυτό, εξάλλου, η Ελλάδα έχει ήδη ενεργοποιηθεί διπλωματικά και έχει καταγγείλει επανειλημμένα το περιεχόμενο του Μνημονίου, έτσι ώστε να μην ληφθεί υπόψιν από κανένα διεθνές δικαστήριο στο μέλλον.

Ενόψει των όσων προαναφέρθηκαν, η σταθερή άποψη της γράφουσας είναι ότι το δίκαιο οριοθέτησης έχει αναπτυχθεί σημαντικά μέσα από τη νομολογία των διεθνών δικαστηρίων, σε βαθμό που να παρέχει μια σαφή εικόνα ως προς τα στάδια οριοθέτησης και τις «σχετικές περιστάσεις» που ενδέχεται να επηρεάσουν την οριοθέτηση. Συνεπώς, τα επιχειρήματα που προβάλλει η Τουρκία ως προς τις μεθόδους οριοθέτησης (αρχή ευθυδικίας αντί της μέσης γραμμής) και τη μη απόδοση επήρειας στα ελληνικά νησιά δεν έχουν γίνει

αποδεκτά από το νομολογία των διεθνών δικαστηρίων. Τουναντίον, η σημασία της μέσης γραμμής στο πρώτο και δεύτερο στάδιο της διαδικασίας οριοθέτησης, το δικαίωμα όλων των νησιών σε θαλάσσιες ζώνες και η απόδοση πλήρους επήρειας σε όσα διαθέτουν σημαντικό μέγεθος, πληθυσμό και καθεστώς, η αρχή της αντίστροφης μη αποκοπής (αποφυγή πλήρους αποκοπής οποιουδήποτε διαδίκου από τις περιοχές, όπου προβάλλονται οι ακτές του), όπως και η ανάγκη να ληφθεί υπόψιν η ύπαρξη τρίτων κρατών στην προς οριοθέτηση περιοχή, συνιστούν αρχές που έχουν γίνει αποδεκτές σε ποικίλες αποφάσεις των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων και θα πρέπει να αποτελέσουν τη βάση μίας μελλοντικής οριοθέτησης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Books

- Akçapar, B. (2007). *Turkey's New European Era: Foreign Policy on the Road to EU Membership*. Rowman & Littlefield Publishers, INC.
- Aust, A. (2000). *Modern Treaty Law and Practice*. Third Edition. Cambridge University Press.
- Bantekas, I. & Papastavridis, E. (2017). *International Law Concentrate*. Oxford University Press.
- Boczek, A. (2005). *International Law: A Dictionary*. Scarecrow Press, INC.
- Carter, B., Weiner, A. & Hollis, D. (2018). *International Law*. Seventh Edition. Wolters Kluwer Law & Business.
- Cassese, A. (2005). *International Law*. Second Edition. Oxford University Press.
- Churchill, R. & Lowe, A. (1988). *The Law of the Sea*. Second Edition. Manchester University Press.
- Conforti, B. & Labella, A. (2012). *An Introduction to International Law*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Damrosch, L., Danilenko, G. & Mullerson, R. (1995). *Beyond Confrontation: International Law for The Post-cold War Era*. Avalon Publishing.
- Dörr, O. & Schmalenbach, K. (2018). *Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary*. Second Edition. Springer.
- Egede, E. & Sutch, P. (2013). *Politics of International Law and International Justice*. Edinburgh University Press Ltd.
- Evans, M. (1989). *Relevant Circumstances and Maritime Delimitation*. Oxford Clarendon Press.
- Fietta, S. & Cleverly, R. (2016). *A Practitioner's Guide to Maritime Boundary Delimitation*. Oxford University Press.
- Gaeta, P., Viñuales, J. & Zappalá, S. (2020). *Cassese's International Law*. Third Edition. Oxford University Press.
- Hestermeyer, H., König, D., Stoll, P., Röben, V., Vöneky, S., Seibert-Fohr, A. & Matz-Lück, N. (2011). *Coexistence, Cooperation and Solidarity: Liber Amicorum Rüdiger Wolfrum*. Volume I. Martinus Nijhoff Publishers.
- Honnold, J. (2009). *Uniform Law for International Sales Under the 1980 United Nations Convention*. Fourth Edition. Kluwer Law International.
- IBP, INC (2015). *Turkey Land Ownership and Agricultural Laws Handbook, Volume 1- Strategic Information and Regulations*. International Business Publications USA.
- Ioannides, N. (2020). *Maritime Claims and Boundary Delimitation: Tensions and Trends in the Eastern Mediterranean Sea*. Routledge.

ITLOS (2012). *Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders / Recueil des arrêts, avis consultatifs et ordonnances*. Volume 12. Martinus Nijhoff Publishers.

Lando, M. (2019). *Maritime Delimitation as a Judicial Process*. Cambridge University Press.

Lowe, V. (2007). *International Law*. Oxford University Press.

Mason, R. (2020). *Transnational Security Cooperation in the Mediterranean*. Springer International Publishing.

Nordquist, M.H., Moore, J.N., Soons, A. & Kim, H.S. (2012). *The Law of the Sea Convention: US Accession and Globalization*. Martinus Nijhoff Publishers.

O'Brien, J. (2017). *International Law*. Cavendish Publishing Limited.

Oikonomides, K. (1993). *The Relationship Between International and Domestic Law*. Council of Europe Press.

Rothwell, D., Elferink, A., Scott, K. & Stephens, T. (2015). *The Oxford Handbook of the Law of the Sea*. Oxford University Press.

Stokke, O. & B. Thommessen, O. (2013). *Yearbook of International Cooperation on Environment and Development 2001-02*. Earthscan Publications Limited.

Tanaka, Y. (2019). *The International Law of the Sea*. Third Edition. Cambridge University Press.

Villiger, M. (2009). *Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties*. Martinus Nijhoff Publishers.

Case Law

ICJ. *Aegean Sea Continental Shelf Case (Greece V. Turkey): Request for the Indication of Interim Measures of Protection*. Order of 11 September 1976. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/62/062-19760911-ORD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Case Concerning Maritime Delimitation in The Area Between Greenland And Jan Mayen (Denmark V. Norway)*. Judgment of 14 June 1993. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/78/078-19930614-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Case Concerning Territorial and Maritime Dispute Between Nicaragua And Honduras In the Caribbean Sea (Nicaragua V. Honduras)*. Judgment of 8 October 2007. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/120/120-20071008-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Case Concerning the Land and Maritime Boundary Between Cameroon And Nigeria (Cameroon V. Nigeria: Equatorial Guinea Intervening)*. Judgment of 10 October 2002. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/94/094-20021010-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Case Concerning the Obligation to Negotiate Access to The Pacific Ocean (Bolivia V. Chile)*. Judgment of 1 October 2018. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/153/153-20181001-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain (Qatar v. Bahrain)*. Judgment of 16 March 2001. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/87/087-20010316-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Maritime Delimitation in The Black Sea (Romania V. Ukraine)*. Judgment of 3 February 2009. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Maritime Delimitation in The Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica V. Nicaragua)*. Judgment of 2 February 2018. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/157/157-20180202-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany/Denmark; Federal Republic of Germany/Netherlands)*. Judgment of 20 February 1969. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/52/052-19690220-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Maritime Delimitation in The Indian Ocean (Somalia V. Kenya)*. Judgment of 2 February 2017. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/161/161-20170202-JUD-01-00-EN.pdf>

ICJ. *Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua V. Colombia)*. Judgment of 19 November 2012. Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/124/124-20121119-JUD-01-00-EN.pdf>

ITLOS. *Dispute concerning the Delimitation of the Maritime Boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal (Bangladesh/Myanmar)*. Judgment of 14 March. Available at: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_16/published/C16-J-14_mar_12.pdf

PCIJ. *Legal Status of Eastern Greenland (Denmark v Norway)*. Judgment of 5th April 1933. Series A/B No 53. Available at: https://www.icj-cij.org/public/files/permanent-court-of-international-justice/serie_AB/AB_53/01_Groenland_Oriental_Arret.pdf

UN-International Arbitral Awards. *Case Concerning the Delimitation of the Maritime Boundary between Guinea and Guinea-Bissau*. Decision of 14 February 1985. Available at: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XIX/149-196.pdf

Documents of international or other organizations

European Parliament (2020). *Turkey: Remodelling the eastern Mediterranean Conflicting exploration of natural gas reserves*. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652048/EPRS_BRI\(2020\)652_048_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/652048/EPRS_BRI(2020)652_048_EN.pdf)

Institute for International Law and Justice (2016). *Invalidity of Treaties*. Available at: <https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/Note-on-Invalidity-of-Treaties-under-Art.-46.pdf>

UN. *Convention on the Continental Shelf 1958*. Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_1_1958_continental_shelf.pdf

UN General Assembly (2020). *Letter dated 18 March 2020 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the Secretary-General*. Seventy-fourth session. Agenda Items 41 and 74 on the topic “Question of Cyprus/Oceans and the law of the sea” (document A/74/757). Available at: <https://www.undocs.org/a/74/757>

UN General Assembly (2020). *Resolution adopted by the General Assembly on 31 December 2020*. Seventy-fifth session. Agenda item 76 (a) on the topic “Oceans and the law of the sea”

(document A/RES/75/239). Available at: <https://undocs.org/en/A/RES/75/239> and <https://www.un.org/press/en/2020/ga12307.doc.htm>

UN General Assembly & Security Council (2020). *Letter dated 11 August 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General*. General Assembly-Seventy-fourth session and Security Council-Seventy-fifth year. Agenda Item 74 (a) on the topic “Oceans and the law of the sea” (document A/74/988–S/2020/795). Available at: <https://undocs.org/en/A/74/988>

UN International Law Commission (2008). *Yearbook of the International Law Commission 2008*. Volume II, Part 1. United Nations Publications. Available at: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_2008_v2_p1.pdf

UN (2002). *Treaty Handbook*. Prepared by the Treaty Section of the Office of Legal Affairs United Nations. United Nations Publications. Available at: https://www.cbd.int/abs/doc/treatyhandbook_en.pdf

Governmental Agencies

Republic of Turkey-Ministry of Foreign Affairs. *Eastern Mediterranean: Turkey's Legal and Political Views*. Available at: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/Eastern-Mediterranean-Turkey-s-Legal-and-Political-Views-5-February-2020.pdf

Republic of Turkey-Ministry of Foreign Affairs. *Outstanding Issues in the Eastern Mediterranean and the Aegean Sea*. Available at: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/Outstanding-Issues-in-the-Eastern-Mediterranean-and-the-Aegean-Sea-Turkey-s-Views-and-Policies.pdf

Ελληνική Βιβλιογραφία

Άρθρα ηλεκτρονικών εφημερίδων, περιοδικών και άλλων σχετικών ιστοσελίδων

Αγκίλα Σάλεχ'Ισα: Δεν είναι νόμιμη η συμφωνία, την απορρίπτει και η Βουλή και οι ένοπλες λιβυκές δυνάμεις. *Το Βήμα*. Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2019/12/12/politics/agkila-salex-isa-den-einai-nomimi-i-symfonia-tin-aporripiei-kai-i-vouli-kai-oi-enoples-livykes-dynameis>

Γρηγοριάδης, Ι. (2010). Το δόγμα Νταβούτογλου και η θέση της Τουρκίας. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/opinion/720451/to-dogma-ntavoytogloy-kai-i-thesi-tis-toyrkias/>

Έλλης, Α. (2017). Οι ενεργειακοί κολοσσοί στην κυπριακή ΑΟΖ. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/889941/oi-energeiakoi-kolossoi-stin-kypriaki-aoz/>

Ζαχαράκη, Μ. (2019). Λιβύη: Προχωρά στην επικύρωση της συμφωνίας με την Τουρκία. *Το Έθνος*. Διαθέσιμο στο: https://www.ethnos.gr/kosmos/76412_libyi-prohora-stin-epikyrosi-tis-symfonias-me-tin-toyrkia

Η τουρκική Βουλή επικύρωσε το παράνομο μνημόνιο Άγκυρας – Τρίπολης. *HuffPost Greece*. Διαθέσιμο στο: https://www.huffingtonpost.gr/entry/e-toerkike-voele-epikerose-to-paranomo-mnemonio-aykeras-tripoles_gr_5de9323be4b00149f73d2cf6

Κωστίδης, Μ. (2019). Αυτό είναι το Μνημόνιο Τουρκίας-Λιβύης. Κείμενο και χάρτες. *Παραδόθηκε στο ελληνικό ΥΠΕΞ*. Διαθέσιμο στο: <https://www.skai.gr/news/greece/ayto-einai-to-mnimonio-tourkias-livyis-to-keimeno-kai-oi-xartes>

Κωστίδης, Μ. (2020). Μια ανάσα από το Καστελλόριζο έφθασε το «Ορούτς Ρέις». *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/561176647/mia-anasa-apo-to-kastellorizo-efthase-to-oroyts-reis/>

Λυγερού, Ν. (2019). Συμφωνία Τουρκίας-Λιβύης: Γιατί είναι ένα «απλό χαρτί» που θα καταρρεύσει. *Πρώτο Θέμα*. Διαθέσιμο στο: <https://www.protothema.gr/stories/article/934839/oi-apofaseis-diethnon-dikastirion-gia-tin-oriothetisi-tis-aoz-diaforon-kraton/>

Μακούσης, Δ. (2020). Το δόγμα Στρατηγικού Βάθους με όρους Ερντογάν όχι Νταβούτογλου. Διαθέσιμο στο: <https://slpress.gr/diethni/to-dogma-stratigikoy-vathoys-me-oroyts-erntogan-ochi-ntavoytogloy/>

Μπουρδάρας, Γ. (2019). Ο πρόεδρος της λιβυκής Βουλής καταγγέλλει στον ΟΗΕ ως «παράνομη» την κυβέρνηση της χώρας. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1055414/o-proedros-tis-livykis-voylis-kataggellei-ston-oie-os-paranomi-tin-kyvernisi-tis-choras/>

Παπαδόπουλος, Π. (2019). Μισός αιώνας με το Αιγαίο στη σκιά του πετρελαίου. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1030350/misos-aionas-me-to-aigaio-sti-skia-toy-petrelaiou/>

Πολυδώρου, Σ (2012). Ανάλυση της θεωρίας Νταβούτογλου περί Στρατηγικού Βάθους με τη μέθοδο SWOT. *Περιοδικό Ανώτατης Διακλαδικής Σχολής Πολέμου*. Τεύχος 23/2012. Διαθέσιμο στο: <https://geetha.mil.gr/minisites/adispo/magazines/magazine23.pdf>

Σαρηγιαννίδης, Μ. (2019). Δικαιοπολιτικές διαπιστώσεις με αφορμή το “Μνημόνιο Συνεννόησης” Λιβύης και Τουρκίας. Διαθέσιμο στο: <https://hellasjournal.com/2019/12/dikeopolitikes-diapistosis-me-aformi-to-mnimonio-sinennoisis-liviis-ke-tourkias/>

Σε διεθνή οργανισμό μετατράπηκε το «East Med Gas Forum». *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/foreign-policy/561088228/se-diethni-organismo-metatrapike-to-east-med-gas-forum/>

Στυλιανός, Α. (2015). Το κοίτασμα Zohr της Αιγύπτου. Διαθέσιμο στο: <https://energypress.gr/news/koitasma-zohr-tis-aigyptoy>

Συρίγος, Α.(2020). Οι διαφορετικές φάσεις του Νεοοθωμανισμού. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1060915/oi-diaforetikes-faseis-toy-neoothomanismoy/>

Σώκου, Κ. (2019). East Med Act: Νομοθεσία και εφαρμογή της. *Η Καθημερινή*. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/1057762/opinion/epikairothta/politikh/east-med-act-nomothesia-kai-efarmogh-ths>

Τυπική διαδικασία ή πρωτοκόλληση του τουρκολιβυκού μνημονίου στον ΟΗΕ. *Το Έθνος*. Διαθέσιμο στο: https://www.ethnos.gr/politiki/126594_typiki-diadikasia-i-protokollisi-toy-toyrkolibyky-mnimonio-ston-oie

Φαλτάιτς, Α. (2018). Το μεγάλο παιχνίδι της ενέργειας στην Ανατολική Μεσόγειο. Διαθέσιμο στο: <https://energypress.gr/news/megalo-paihni-tis-energeias-stin-anatoliki-mesogeio>

Φλουδόπουλος, Χ. (2019). Τα ενεργειακά "υπερόπλα" της Ελλάδας απέναντι στην προκλητικότητα των Τούρκων. Διαθέσιμο στο: <https://energypress.gr/news/ta-energeiaka-yperopla-tis-elladas-apenanti-stin-proklitikitita-ton-toyrkon>

Βιβλία

Αντωνόπουλος, Κ. & Μαγκλιβέρας, Κ. (2017). *Το Δίκαιο της Διεθνούς Πολιτείας*. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.

Κυριαζή, Ν. (1999). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ρούκουνας, Ε. (2019). *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*. Τρίτη Έκδοση. Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη.

Συρίγος, Α. (2015). *Ελληνοτουρκικές Σχέσεις*. Εκδόσεις Πατάκη.

Έγγραφα διεθνών και άλλων οργανισμών/ινστιτούτων

EuroAsia Interconnector (2019). *Ηλεκτρική Διασύνδεση EuroAsia Interconnector: Έργο Κοινού Ενδιαφέροντος της Ε.Ε.* Διαθέσιμο στο: [EuroAsia Interconnector Project and Progress Greek.pdf \(euroasia-interconnector.com\)](https://euroasia-interconnector.com/EuroAsia%20Interconnector%20Project%20and%20Progress%20Greek.pdf)

IENE (2018). *Η Ενεργειακή Ασφάλεια της Ελλάδας και Προτάσεις για την Βελτίωσή της*. Διαθέσιμο στο: https://www.iene.gr/articlefiles/energgeiki-asfaleia_elladas.pdf

Παπασταυρίδης, Ε. (2020). *Οι ελληνοτουρκικές διαφορές στο θαλάσσιο χώρο από την οπτική του διεθνούς δικαίου*. Policy Paper #36/2020. Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής. Διαθέσιμο στο: https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2020/07/Policy-paper-36-Papastavridis-9.7_Greek-v2.pdf

Παυλόπουλος, Π. (2020). *Το Νομικώς Ανυπόστατο του «Τουρκολιβυκού Μνημονίου» και οι Εντέθεν Νομικές Συνέπειες στο Πεδίο του Διεθνούς και του Ευρωπαϊκού Δικαίου*. Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου: Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου. Διαθέσιμο στο: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/to-nomikos-anypostato-tou-tourkolivykou-mnimoniou-kai-oi-entefthen-nomikes-synepeies-sto-pedio-tou-diethnous-kai-tou-evropaikou-dikaiou/>

Κρατικές υπηρεσίες

Ελληνική Δημοκρατία-Υπουργείο Εξωτερικών. *Ζητήματα Ελληνοτουρκικών Σχέσεων*. Διαθέσιμο στο: <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/>

Κυπριακή Δημοκρατία-Υπουργείο Ενέργειας, Εμπορίου και Βιομηχανίας-Υπηρεσία Υδρογονανθράκων. *Οριοθέτηση ΑΟΖ*. Διαθέσιμο στο: <http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/All/9E815E3F583AE208C225846900393B62?OpenDocument>

Νομοθεσία

ΗΕ. Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών. Διαθέσιμος στο: <https://unric.org/el/%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%83-%CF%BF%CE%B7%CE%B5/>

Νόμος 1981/1991 - ΦΕΚ 187/Α/9-12-1991. *Κύρωση Σύμβασης Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών μεταξύ Κρατών και Διεθνών Οργανισμών ή μεταξύ Διεθνών Οργανισμών*. Διαθέσιμος στο: <https://www.e-nomothesia.gr/diethneis-suntheikes/nomos-1981-1991-phkek-187a-9-12-1991.html>

Νόμος 2321/1995 - ΦΕΚ 136/Α/23-6-1995. *Κύρωση της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας και της Συμφωνίας που αφορά την εφαρμογή του μέρους XI της*

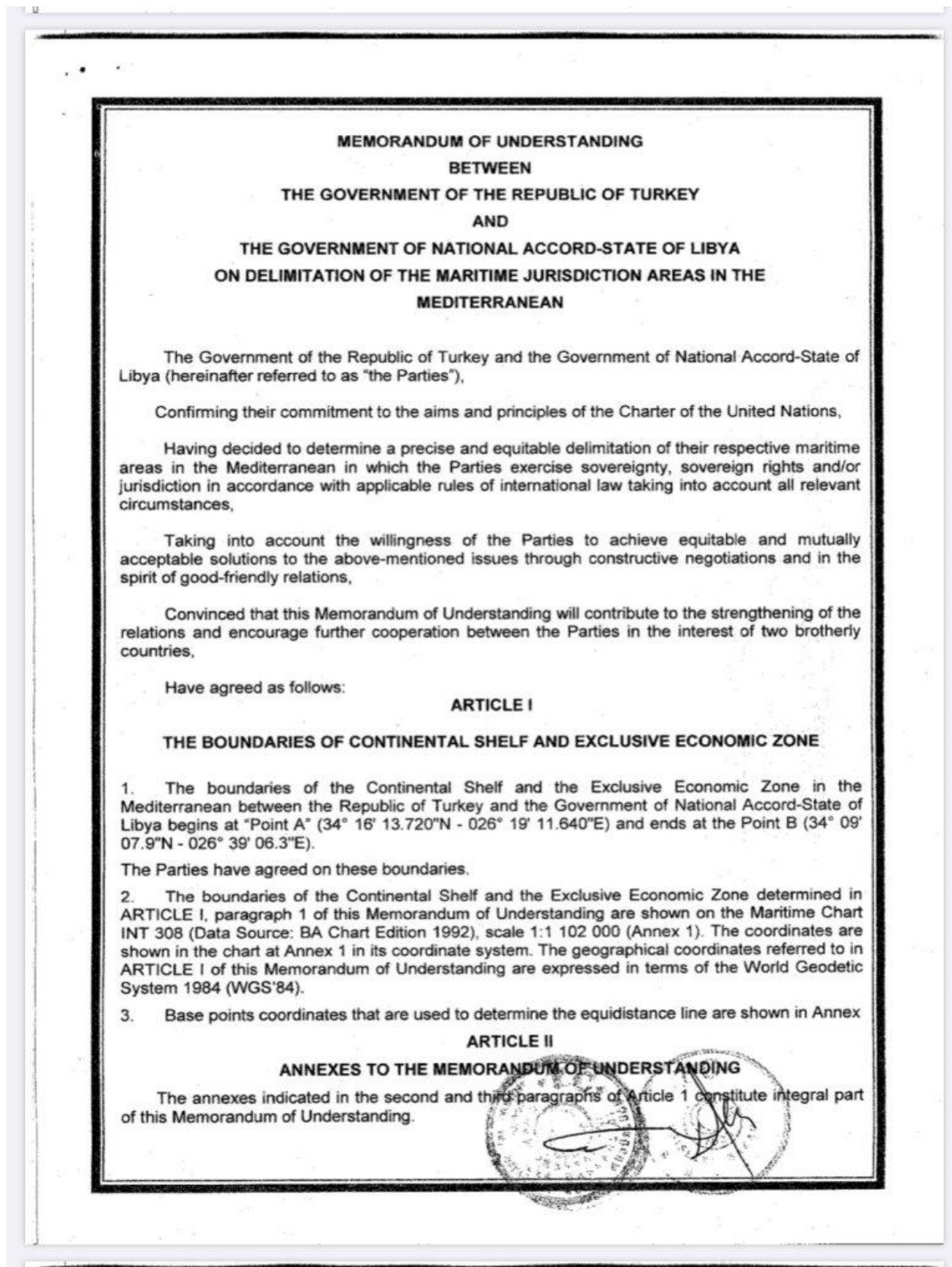
Σύμβασης. Διαθέσιμος στο: <https://www.e-nomothesia.gr/diethneis-suntheke/nomos-2321-1995-phek-136-a-23-6-1995.html>

Νόμος 4610/2019 - ΦΕΚ 70/Α/7-5-2019. Συνέργειες Πανεπιστημίων και Τ.Ε.Ι., πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, πειραματικά σχολεία, Γενικά Αρχεία του Κράτους και λοιπές διατάξεις. Διαθέσιμος στο: <https://www.e-nomothesia.gr/kat-ekpaideuse/nomos-4610-2019-phek-70a-7-5-2019-1.html>

Παραρτήματα

Παράρτημα Α

Το κείμενο του τουρκολιβυκού «Μνημονίου Συνεννόησης σχετικά με την Οριοθέτηση των Θαλάσσιων Περιοχών Δικαιοδοσίας στην Μεσόγειο Θάλασσα».

**ARTICLE III
REGISTRATION**

Upon its entry into force, this Memorandum of Understanding shall be registered with the Secretariat of the United Nations pursuant to ARTICLE 102 of the Charter of the United Nations.

**ARTICLE IV
SETTLEMENT OF DISPUTES**

1. Any dispute between the Parties arising out of the interpretation or implementation of this Memorandum of Understanding shall be settled through diplomatic channels in a spirit of mutual understanding and cooperation in accordance with ARTICLE 33 of the Charter of the United Nations.
2. In case there are natural resources extending from the Economic Exclusive Zone of one Party to the Exclusive Economic Zone of the other, the two Parties could cooperate in order to reach an agreement on the modalities of the exploitation of such resources.
3. If either of the two Parties is engaged in negotiations aimed at the delimitation of its Exclusive Economic Zone with another State, that Party, before reaching a final agreement with the other State, shall notify and consult the other Party.

**ARTICLE V
AMENDMENT AND REVIEW**

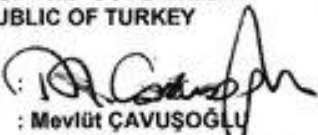
Either party may propose amendment or review of this MoU through diplomatic channels, if deemed necessary except Article 1 and Article 2. Amendments are made with the consensus of the parties.

**ARTICLE VI
ENTRY INTO FORCE**

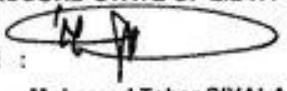
This Memorandum of Understanding shall enter into force on the date of receipt of the last written notification by which the Parties notify each other through diplomatic channels of the completion of their internal legal procedures required for the entry into force of the Memorandum of Understanding.

This Memorandum of Understanding was done in Istanbul on 27 November 2019, in two original copies in Turkish, Arabic and English languages, all texts being equally authentic. In case of divergence of interpretation, the English text shall prevail.

**ON BEHALF OF THE GOVERNMENT
OF THE REPUBLIC OF TURKEY**

SIGNATURE :
NAME : Mevlüt ÇAVUŞOĞLU
TITLE : Minister of Foreign Affairs

**ON BEHALF OF THE GOVERNMENT OF
NATIONAL ACCORD-STATE OF LIBYA**

SIGNATURE :
NAME : Mohamed Taher SIYALA
TITLE : Minister of Foreign Affairs

ANNEX 1

MARITIME CHART INT 308: MAP OF THE MEDITERRANEAN WITH THE BOUNDARY OF THE CONTINENTAL SHELF AND THE EXCLUSIVE ECONOMIC ZONE BETWEEN THE REPUBLIC OF TURKEY AND THE GOVERNMENT OF NATIONAL ACCORD-STATE OF LIBYA

ANNEX 2

BASE POINTS FOR TURKEY-LIBYA CONTINENTAL SHELF/EEZ COORDINATES LIST

BASE POINTS FOR TURKEY-LIBYA CONTINENTAL SHELF/EEZ COORDINATES LIST

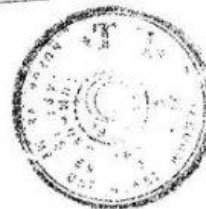
1. Turkish Coasts

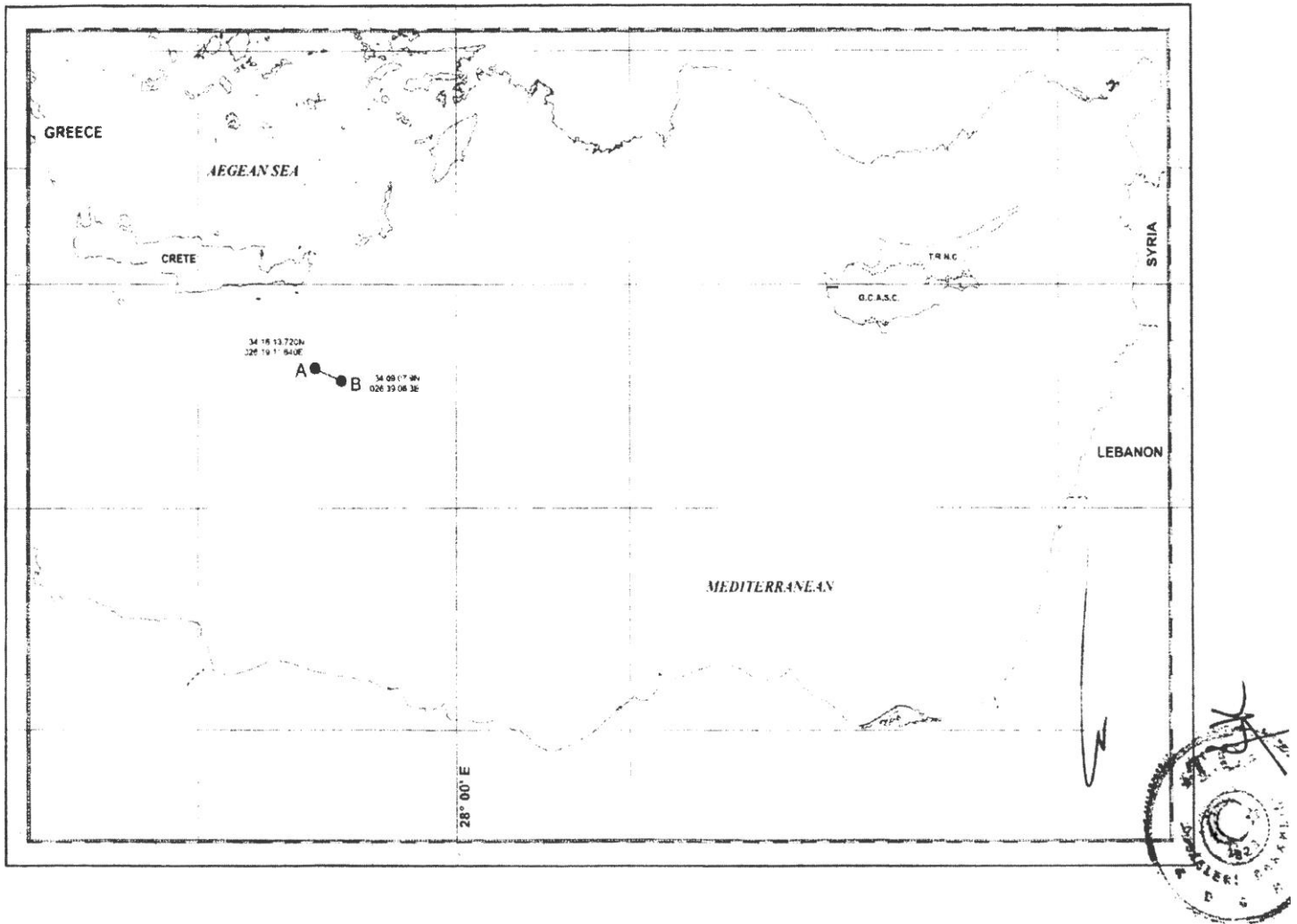
	LATITUDE	LONGITUDE
1	36°40'50".287N	27°22'27".873E
2	36°39'45".969N	27°24'19".359E
3	36°38'50".428N	27°28'38".882E
4	36°39'28".639N	27°40'42".469E
5	36°33'12".889N	27°58'44".128E
6	36°33'16".661N	28°02'07".031E
7	36°34'56".051N	28°05'18".361E
8	36°35'43".847N	28°07'42".814E
9	36°41'20".260N	28°13'30".287E
10	36°43'12".400N	28°17'25".494E
11	36°41'54".779N	28°37'38".668E
12	36°37'35".654N	28°45'41".864E
13	36°34'01".991N	28°49'29".785E
14	36°32'16".733N	29°01'22".266E
15	36°23'16".073N	29°06'04".195E
16	36°20'27".209N	29°09'58".078E
17	36°19'24".623N	29°12'27".635E
18	36°14'48".669N	29°18'50".685E

2. Libyan Coasts

	LATITUDE	LONGITUDE
1	32-50-06.873N	22-27-00.194E
2	32-49-43.717N	22-28-11.254E
3	32-48-07.040N	22-32-41.368E
4	32-46-26.472N	22-37-39.116E
5	32-46-09.093N	22-38-33.969E
6	32-44-07.238N	22-44-28.857E
7	32-42-43.985N	22-48-54.607E
8	32-38-32.161N	23-05-48.986E
9	32-38-20.558N	23-06-27.841E
10	32-37-49.615N	23-07-06.696E
11	32-06-44.158N	23-58-05.833E
12	32-01-28.159N	24-40-27.392E
13	32-01-34.000N	24-43-00.941E
14	32-01-18.423N	24-44-59.999E
15	32-01-10.634N	24-45-38.854E
16	32-01-10.634N	24-45-45.570E
17	31-58-13.028N	24-58-55.688E
18	31-58-05.234N	24-59-34.543E

3. Coordinates are by WGS-84 system.

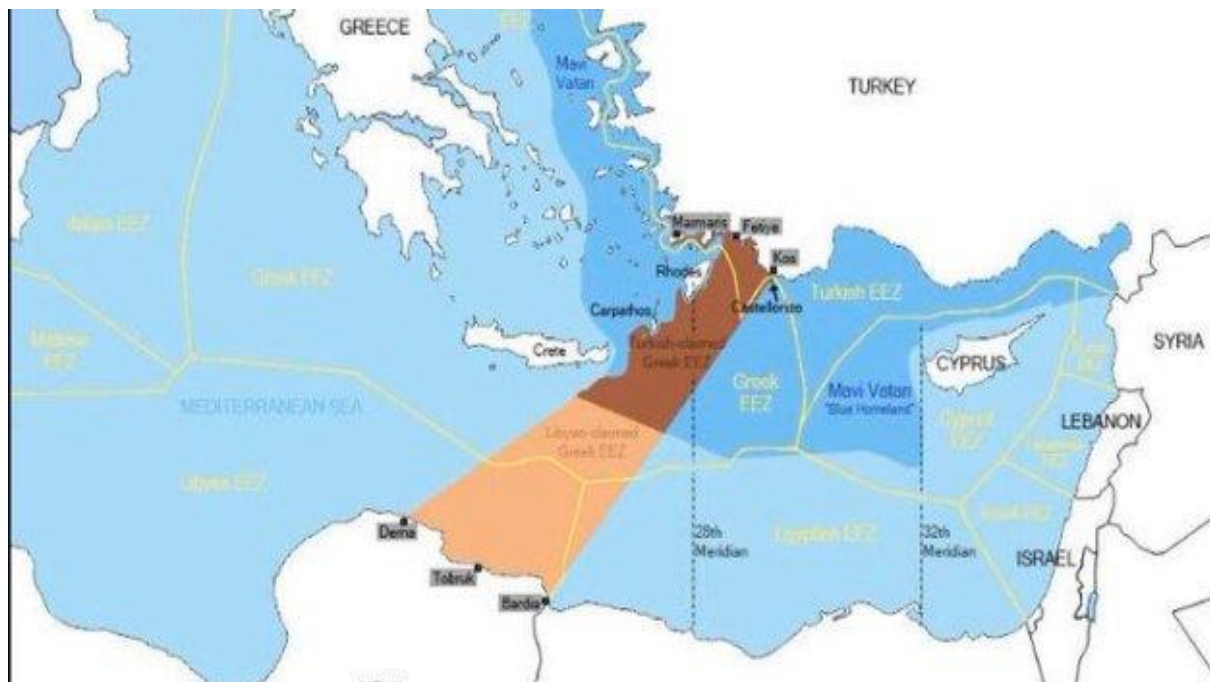

Πηγή: [https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/Turkey_11122019_\(HC\)_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf](https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/TREATIES/Turkey_11122019_(HC)_MoU_Libya-Delimitation-areas-Mediterranean.pdf)

Παράρτημα Β

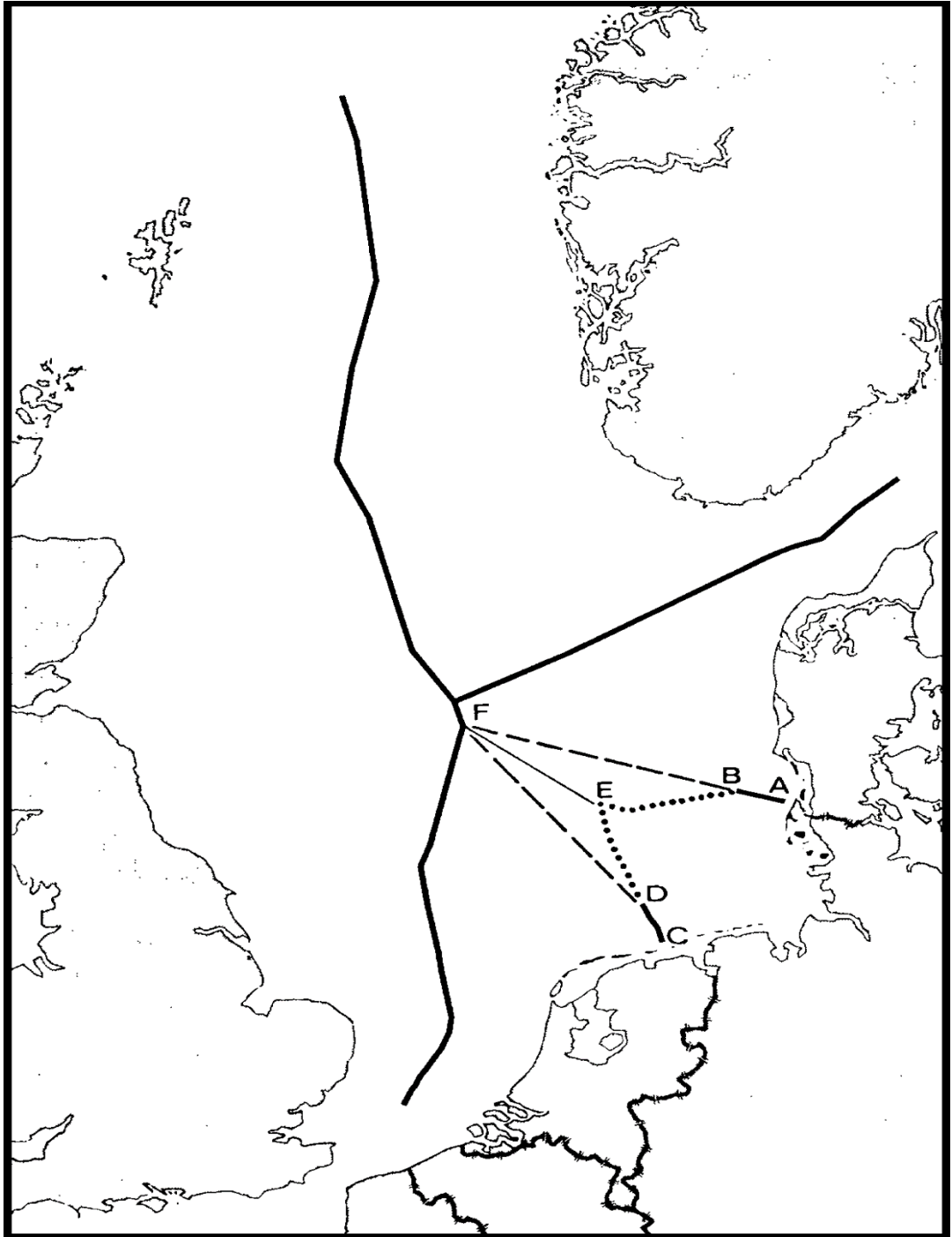
Χάρτης: Τα σημεία των υποτιθέμενων θαλασσιών συνόρων μεταξύ Τουρκίας-Λιβύης.

Πηγή: <https://www.keeptalkinggreece.com/2019/12/05/turkey-libya-agreement-mou-text-english/>

Παράρτημα Γ

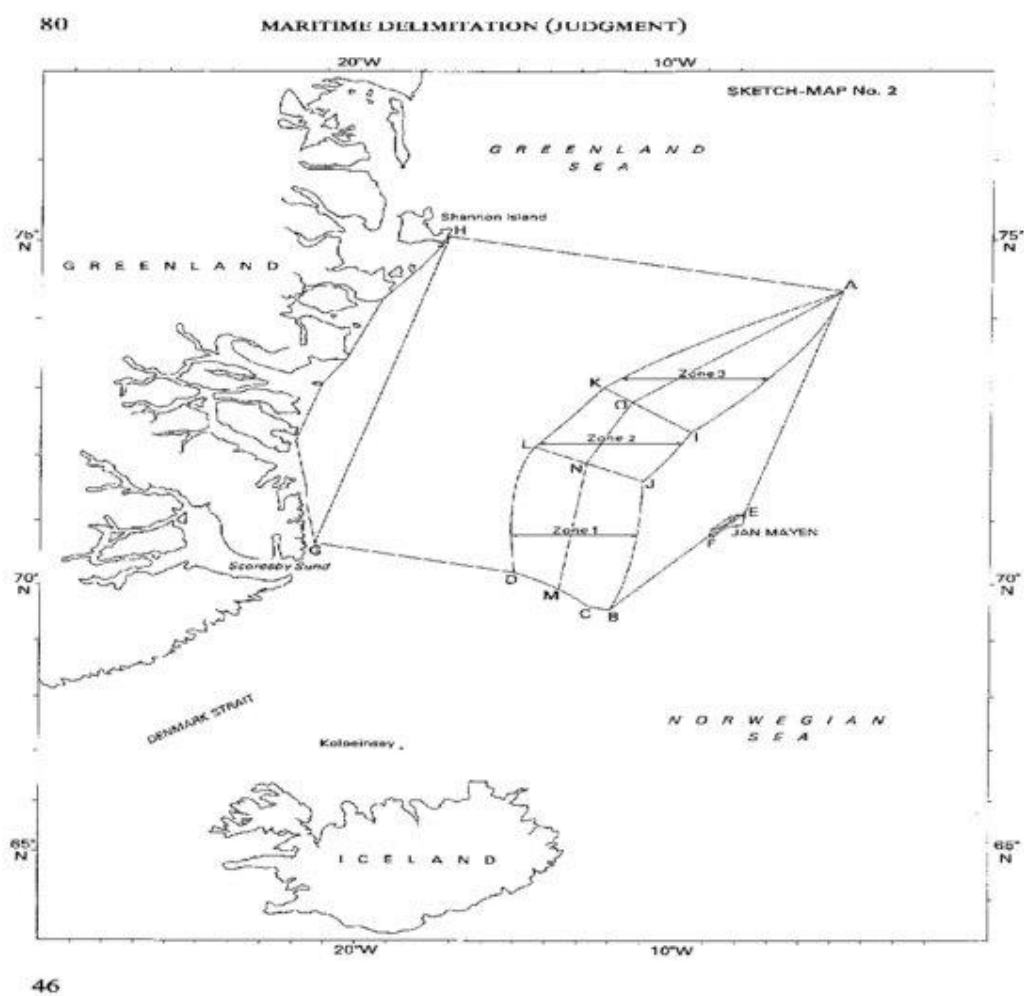
Χάρτης Υπόθεσης «Υφαλοκρηπίδα της Βόρειας Θάλασσας, Γερμανία κ. Δανίας και Ολλανδίας», ΔΔΧ, 1969

Πηγή: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/52/052-19690220-JUD-01-00-EN.pdf>

Παράρτημα Δ

Χάρτης Υπόθεσης «Θαλάσσια Οριοθέτηση στην περιοχή μεταξύ Γροιλανδίας και Jan Mayen», ΔΔΧ, 1993

Πηγή:
[EN.pdf](https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/78/078-19930614-JUD-01-00-EN.pdf)

[https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/78/078-19930614-JUD-01-00-](https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/78/078-19930614-JUD-01-00-EN.pdf)

Παράρτημα Ε

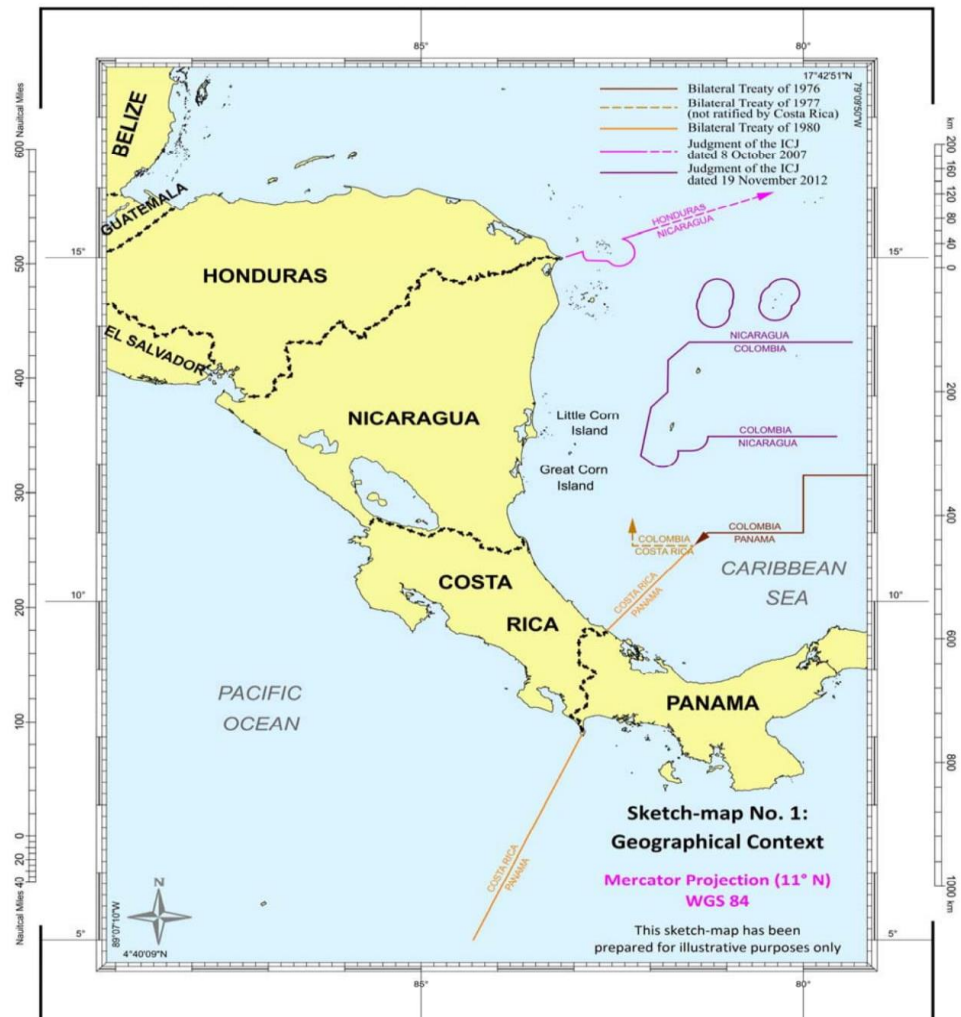
Χάρτης Υπόθεσης «Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Μαύρη Θάλασσα, Ρουμανία κ. Ουκρανίας», ΔΔΧ, 2009

Πηγή: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/132/132-20090203-JUD-01-00-EN.pdf>

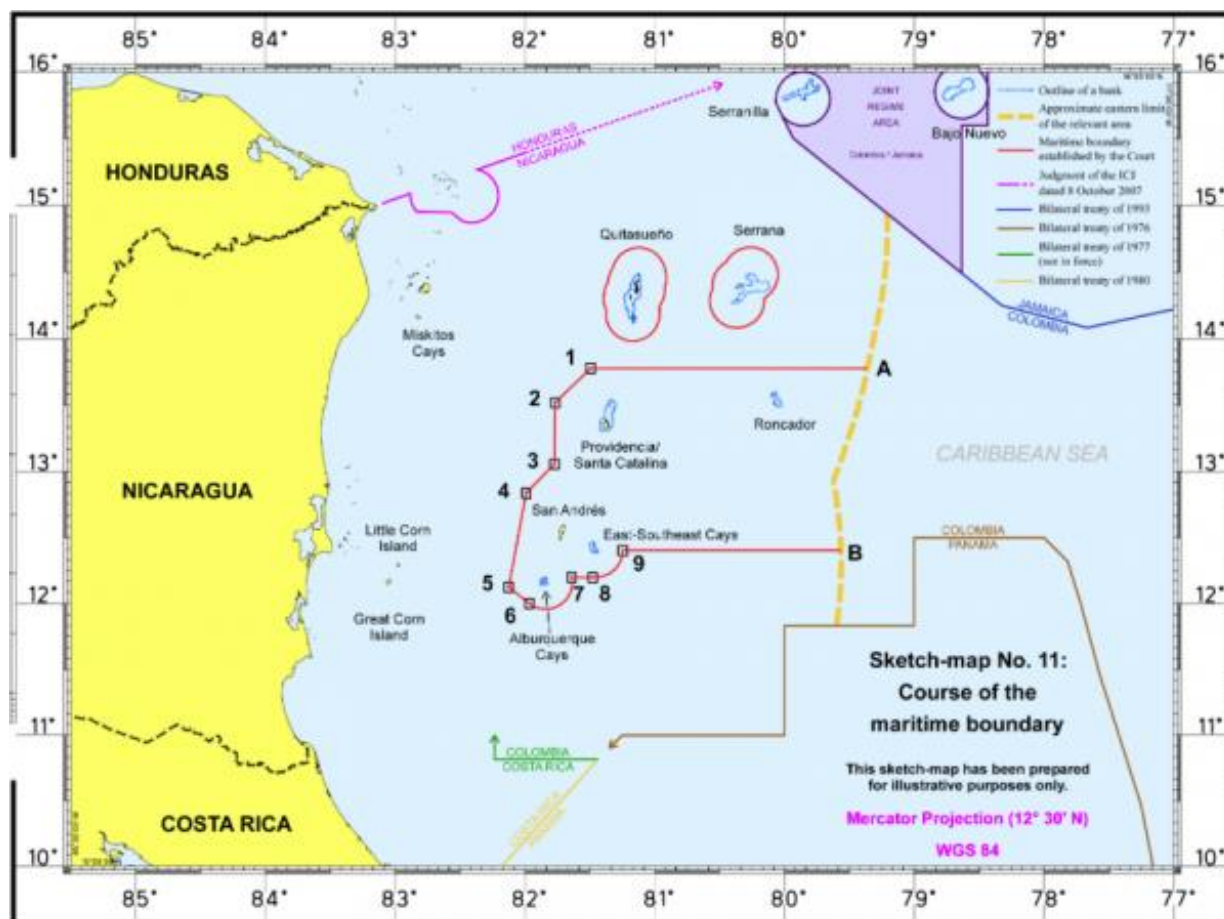
Παράρτημα ΣΤ

Χάρτης Υπόθεσης «Θαλάσσια Οριοθέτηση στην Καραϊβική Θάλασσα και στον Ειρηνικό Ωκεανό, Κόστα Ρίκα κ. Νικαράγουας», ΔΔΧ, 2018

Παράρτημα Ζ

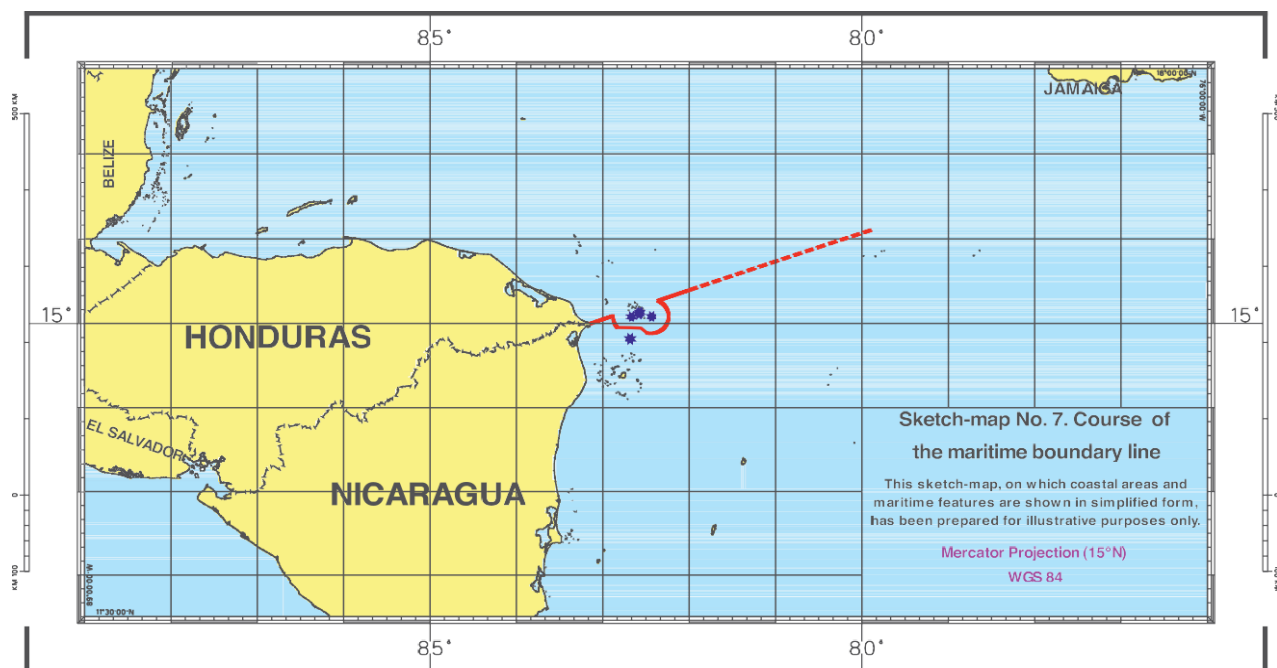
Χάρτης Υπόθεσης «Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά, Νικαράγουα κ. Κολομβίας», ΔΔΧ, 2012

Πηγή: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/124/124-20121119-JUD-01-00-EN.pdf>

Παράρτημα Η

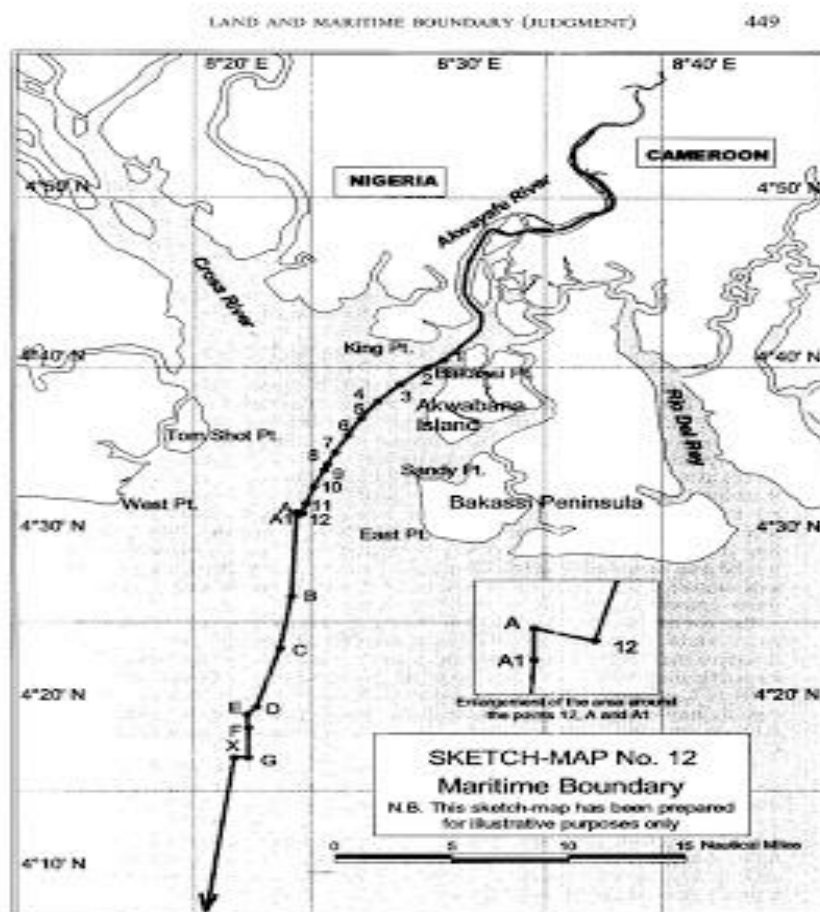
Χάρτης Υπόθεσης «Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά μεταξύ Νικαράγουας και Ονδούρας στην Καραϊβική Θάλασσα», ΔΔΧ, 2007

Πηγή: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/120/120-20071008-JUD-01-00-EN.pdf>

Παράρτημα Θ

Χάρτης Υπόθεσης «Εδαφική και Θαλάσσια Διαφορά μεταξύ Καμερούν και Νιγηρίας»,
ΔΔΧ, 2002

Πηγή:
[EN.pdf](https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/94/094-20021010-JUD-01-00-EN.pdf)

[https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/94/094-20021010-JUD-01-00-](https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/94/094-20021010-JUD-01-00-EN.pdf)